

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενικές παρατηρήσεις

Τα διάφορα φυτά και τα παράγωγά των, εκτός του ότι καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος των διατροφικών αναγκών του ανθρώπου, από της εμφανίσεώς του επί της γης μέχρι σήμερα, έχουν επίσης φαρμακευτικές και αρωματικές ιδιότητες και χρήσεις, με τις οποίες μπορούν να ικανοποιήσουν τους ανθρώπους. Με τα δραστικά συστατικά των είναι δυνατόν να προκαλέσουν πόνο ή ακόμη και τον θάνατο σε ζώα και ανθρώπους¹.

Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία ο Γλαύκος, ο υιός του βασιλέως της Κνωσού της Κρήτης Μίνωα, έπεσε σε ένα μεγάλο πιθάρι, το οποίο ήτο γεμάτο μέλι και επνήγηκε. Όμως ο φημισμένος μάντης από το Άργος της Πελοποννήσου Πολύιδος κατόρθωσε να αναστήσει τον Γλαύκο, με την χρησιμοποίηση ενός θαυματουργού βοτάνου, το οποίο είχε διδαχθεί από ένα φίδι².

Στην Οδύσσεια του Ομήρου αναφέρεται, ότι η νύμφη και μάγισσα Κίρκη έδωσε στους συντρόφους του Οδυσσέα να πιούν κρασί από την Πράμνη³, μέσα στο οποίο είχε ρίξει τυρί ξυσμένο, μέλι, αλεύρι από κριθάρι και διάφορα κακά βότανα, για να λησμονήσουν την πατρίδα τους. Αφού τους προσέφερε αυτό το ποτό, το οποίο εκείνοι ήπιαν, τους εκτύπησε με το μαγικό ραβδί της και τους μετεμόρφωσε σε χοίρους⁴.

Ο ίδιος ο Οδυσσέας, ενώ επήγαινε προς το ανάκτορο της Κίρκης, συνάντησε τον θεό Ερμή, ο οποίος του έδωσε ένα βότανο, για να τον προφυλάσσει από κάθε κακό:

«Αλλ' άγε δή σε κακών εκλύσομαι ηδέ σαώσω, τη, τότε φάρμακον εσθλόν έχων ες δώματα Κίρκης έρχευ, ο κεν τοι κράτος αλάλη σιν κακόν ήμαρ»⁵.

Το βότανο αυτό έφερε την ονομασία «μώλυ, το», είχε ρίζα μέλαινα και άνθος ολόλευκο, όπως το γάλα. Οι θνητοί δεν ήτο δυνατόν να το αποσπάσουν από την γη, όπου εφύτρωνε, μόνον οι αθάνατοι θεοί, οι οποίοι τα πάντα δύνανται⁶.

Ο Αέτιος ο Αμιδιηνός εξηγεί, ότι το μώλυ ήτο ο άγριος απήγανος:

«Μώλυ ή βήσσασα. Μώλυ, ό τινες άγριον απήγανον ονομάζουσιν ... χρώνται δε οι κατ' αγρόν επί των χρονίως κεφαλαλογούντων»⁷.

¹ Σ. Βαλαμώτη, Φαρμακευτικά φυτά Μακεδονίας-Θράκης, σ. 23.

² Απολλόδωρος 3, 17–20. Παλαίφατος 26. Ι. Τζέτζης, Σχόλια εις τον Λυκόφρονα 811. Πρβλ. Ι. Κακριδήν, Οι Ήρωες – Τοπικές παραδόσεις, Ελληνική Μυθολογία, έκδοση Εκδοτικής Αθηνών, τ. 3 (Αθήνα 1986), σ. 282–283.

³ Πράμνη ή Πράμνος. Οροσειρά της νήσου Ικαρίας, η οποία εφημίζετο κατά την αρχαιότητα για τον περιφήμον αυτής οίνον, ο οποίος εκαλείτο και «πράμνιος οίνος». Επίσης εκαλείτο και «φαρμακίτης», επειδή εθεωρείτο ότι είχε ιαματική δύναμη.

⁴ Όμηρος, Οδύσσεια κ 234–240.

⁵ Όμηρος, Οδύσσεια κ 286–288.

⁶ Όμηρος, Οδύσσεια κ 302–306.

⁷ Αέτιος Αμιδιηνός 288. Πρβλ. Ν. Παπαδογιαννάκη, Ιατροσόφιον, σ. 51.

Το μάλυ θα επροστάτευε τον Οδυσσέα από τα μάγια της Κίρκης. Τέλος η Κίρκη άλειψε με ένα φάρμακο τους συντρόφους του Οδυσσέα και τους έκανε και πάλιν ανθρώπους⁸.

Ο Ιπποκράτης ο Κώος (460–370 π.Χ. περίπου), τονίζει ιδιαίτερα την σημασία της διαίτης και της γυμναστικής για την πρόληψη και την θεραπεία των διαφόρων ασθενειών και την διατήρηση της καλής υγείας των ανθρώπων:

«Ταύτα δε ενθυμέσθαι ως κάλλιστα⁹ ... και την δίαιταν των ανθρώπων, οκοίη ήδονται, πότεροι φιλοπόται και αριστηταί και αταλαίπωροι, ή φιλογυμνασταί τε και φιλόπονοι και εδωδοί και άποτοι»¹⁰.

Ο Κλαύδιος Γαληνός (129–201 μ. Χ.), διάσημος επίσης ιατρός της αρχαιότητας, αναφερόμενος στα βότανα, τα οποία αποτελούν τροφές και φάρμακα συγχρόνως, παρατηρεί:

«Θαρρούντες ουν επί πάντων μεν απλώς αποφαινόμεθα των σιτίων, ως ου μόνον πάσχειν υπό του σώματος ημών αλλά και δραν εις αυτό πέφυκεν. Ήδη δε και περί τινων, οισ εναργώς και σαφώς υπάρχει το δραν, ως ου σιτία μόνον έστιν αλλά και φάρμακα. Θριδακίνη¹¹ μεν ουν και τροφή και φάρμακον ψυχρόν, εύζωμον δε και τροφή και φάρμακον θερμόν. Ει δε και καστόριον εν τω χρόνω πέττεται, είη αν και τούτο και τροφή και φάρμακον θερμόν. Ούτω δε και νάπυ¹² και πέπερι και των βοτάνων άνηθόν τε και πήγανον, ορίγανόν τε και γλήχων¹³ και καλαμίνθη και θύμβρα¹⁴ και θύμος. Πάντα γαρ ταύτα και τροφαί και φάρμακα θερμά, πριν μεν εις αίμα μεταβαλείν, έτι γε πεττόμενα, φάρμακα, μεταβληθέντα δ' ουκέτι μεν φάρμακα, τροφαί δ' ήδη κατά το δεύτερον δηλονότι της τροφής σημαίνόμενα, ο ούπω μεν έστι τροφή, οίον δε τροφή»¹⁵.

Ο ποιητής Νόννος (5^{ος} αι. μ. Χ.) αναφέρει, ότι ο ήρωας της αρχαιότητας Τύλλων ή Τύλλος απέθανε από δάγκωμα φιδιού και στη συνέχεια αναστήθηκε με την βοήθεια ενός βοτάνου, το οποίο έφερε την ονομασία « άνθος του Διός»¹⁶.

Σύντομη ιστορική επισκόπηση

Οι αρχαίοι ανατολικοί λαοί, Ακκάδιοι, Σουμέριοι¹⁷, Ασσύριοι, Βαβυλώνιοι¹⁸, Αιγύπτιοι¹⁹, Χετταίοι²⁰, Σύριοι, Παλαιστίνιοι, Φοίνικες, Εβραίοι²¹ και άλλοι, ανέπτυξαν, ως γνωστόν, από πολύ ενωρίς υψηλούς πολιτισμούς, οι οποίοι επηρέασαν καιρία μεταγενέστερους, όπως είναι ο ελληνικός και ο ρωμαϊκός πολιτισμός.

⁸ Όμηρος, Οδύσσεια κ 388–394.

⁹ Ιπποκράτης, Περί αέρων 1, 12.

¹⁰ Ιπποκράτης, Περί αέρων 1, 18–19.

¹¹ Θριδακίνη, η, ήτοι το κοινώς λεγόμενο «μαρούλι».

¹² Νάπυ, η, ήτοι σινάπι ή σινιαύρι, το (Κρήτη).

¹³ Γλήχων, το κοινώς λεγόμενο «γληφόνι, το» (Ρόδος), ή «λντρωπιανό, το» (Κρήτη).

¹⁴ Θύμβρα, η, πρόκειται για την Σατουρέγια την θύμβρα, κοινώς «θρούμπα, η».

¹⁵ Γαληνός, Περί κρίσεων τρία 3, 4, 681–682.

¹⁶ Ν.-Μ. Ψιλάκη, Βότανα, σ. 11.

¹⁷ Έτσι τους αποκαλούσαν οι Βαβυλώνιοι, διότι οι ίδιοι ονόμαζαν τους εαυτούς των «Κιενγκίρα». Χ. Μπανταούη, Το λυκαυγές των θεών της Μέσης Ανατολής, «ΕΛΕΥΕΡΟΥΤΥΠΙΑ-ΙΣΤΟΡΙΚΑ», τ. 165 (Αθήνα 27-12-2002), σ. 14.

¹⁸ Ι. Παπασταύρου, Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος, Αθήνα 1972, σ. 28 κ.ε.

¹⁹ Ηρόδοτος, ιστοριών Β, 1 κ.ε.

²⁰ Ο. R. Gurvey, Οι Χετταίοι, Αθήνα 2002, σ. 13 κ.ε.

²¹ Β. Βέλλας, Εβραϊκή Αρχαιολογία, Αθήνα 1980, σ. 29 κ.ε.

Οι ανωτέρω αναφερόμενοι λαοί και πολιτισμοί ε γνώριζαν την παρασκευή αρωμάτων, αλοιφών και φαρμάκων από φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά και βότανα. Διά του εμπορίου, το οποίο διεξήγετο από ξηράς και θαλάσσης, τα προϊόντα αυτά διεδόθησαν και στους κατοίκους της αρχαίας Ελλάδος, τους Μινωίτες και τους Μυκηναίους, οι οποίοι επίσης παρεσκεύαζαν αντίστοιχα προϊόντα.

Για την παραγωγή φαρμάκων και αρωμάτων οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν τις ρίζες, τα ξύλα, τους φλοιούς, τα άνθη, τους βλαστούς, τους καρπούς, τους σπόρους, τα έλαια, τις ρητίνες και την στάκτη φαρμακευτικών και αρωματικών φυτών και βοτάνων, τα οποία εφύοντο στην Ελλάδα. Επίσης οι κάτοικοι της αρχαίας Ελλάδος έκαναν εισαγωγή πρώτων υλών φυτικής προελεύσεως και εξήγαγαν αρωματικά και φαρμακευτικά προϊόντα και σκευάσματα.

Η χρήση των προϊόντων αυτών απέβλεπε, μεταξύ άλλων, στην διατήρηση της υγείας και τον τονισμό της ομορφιάς του σώματος ανδρών και γυναικών. Παράλληλα τα προϊόντα αυτά είχαν θρησκευτική, τελετουργική και μαγική σημασία²².

Η Ελλάδα, λόγω της συστάσεως του εδάφους της και της φυσικής διαμορφώσεως της χώρας, της υγρασίας και των ειδικών κλιματολογικών συνθηκών (μικροκλίμα των διαφόρων επί μέρους περιοχών), που επικρατούν σε αυτήν, έχει πλουσιότατη χλωρίδα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Υπολογίζεται, ότι σε ολόκληρο τον κόσμο υπάρχουν περί τις 360.000 φυτά, μύκητες κλπ. Στην Ευρώπη φύονται σήμερα περί τις δέκα χιλιάδες (10.000) είδη φυτών. Από αυτά οι έξι χιλιάδες (6.000) περίπου ευδοκούν στην Ελλάδα²³, ορισμένα από τα οποία είναι ενδημικά²⁴, ήτοι απαντούν μόνον στην Ελλάδα σε άγρια κατάσταση και σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου²⁵.

Η μεγαλόνησος Κρήτη (έκταση 8331 τ. χλμ., πληθυσμός 550.000 περίπου) κείται μεταξύ τριών ηπείρων, ήτοι: της Ευρώπης, στην οποίαν και υπάγεται, της Ασίας και της Αφρικής, μετά των οποίων βρίσκεται σε άμεση σχέση και γειτνίαση. Λόγω της συστάσεως του εδάφους της, του μικροκλίματος, των γεωλογικών καταστάσεων και μεταβολών αυτής, καθώς και πολλών άλλων παραγόντων, αποτελεί πραγματικό βοτανολογικό παράδεισο από την αρχαιότητα έως σήμερα, και γι' αυτό προσήλκυσε και εξακολουθεί να προσελκύει το ενδιαφέρον πολλών περιηγητών, βοτανολόγων, ιατρών και άλλων ερευνητών.

Οι κάτοικοι της μινωϊκής Κρήτης (2500–1400 π. Χ. περίπου), οι οποίοι ανέπτυξαν τον πρώτο υψηλό πολιτισμό επί ευρωπαϊκού εδάφους και έναν από τους αρχαιότερους και υψηλότερους πολιτισμούς ολοκλήρου του κόσμου, ε γνώριζαν τις φαρμακευτικές και αρωματικές ιδιότητες των φυτών και εξεμεταλλεύοντο την πλούσια βλάστηση της νήσου, για την παρασκευή αρωμάτων, αλοιφών, καλλυντικών και φαρμάκων. Στις πήλινες πινακίδες με γραμμική γραφή Β, οι οποίες ανεκαλύφθησαν στα αρχεία των μινωϊκών ανακτόρων της Κρήτης, περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων και διάφορα φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά της κρητικής χλωρίδας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα επόμενα: κορίανδρον ή κόλιαντρο (*Coriandrum sativum*), κύππερις (*Cyperus parygus*), σφάκον ή ελελίσφακον του Διοσκουρίδου, κοινώς αλισφακιά ή σφακομηλιά

²² Ενδεικτικά αναφέρεται το θυμίαμα, ήτοι η καύση αρωματικών ρητινών και άλλων σκευασμάτων, η οποία απαντά σε όλους σχεδόν τους αρχαίους λαούς και πολιτισμούς. Αρχικά το θυμίαμα έφερε κυρίως αποτροπαικόν χαρακτήρα, ήτοι επιστεύετο, ότι εξεδίωκε τους δαίμονες και γενικώς απεμάκρυνε όλα τα κακά («αλεξίκακον»).

²³ G. Cheers, *Botanica*, σ. 10 κ.ε.

²⁴ Τα φυτά αυτά ονομάζονται ενδημικά ή ενδημίτες.

²⁵ Ενδεικτικά αναφέρονται τα επόμενα ενδημικά φυτά της Ελλάδος: α') Ο Αμάρακος δίκταμος (*Amaraeus dictamnus*), ήτοι ο δίκταμος ή ατίταμος ή έρωντας, ο οποίος φύεται σε άγρια κατάσταση μόνον σε ορισμένα μέρη βουνών της νήσου Κρήτης, β') Παιωνία η ροδιά (*Paeonia rhodia*), η οποία απαντά μόνον στη Ρόδο της Δωδεκανήσου και άλλα.

ή φασκομηλιά (*Salvia officinalis*), κρίταμον ή κρίτανον, ήτοι Κρίθμον το παράλιον (*Crithmum maritimum*), μαστίχη από την ρητίνη της τερεμίνθου ή τερεβίνθου, κοινώς αγριτσικουδιάς ή κοκορεβυθιάς ή ντραμιθιάς ή γραμιθιάς (*Pistacia terebinthus*), φοινίκιον ή λάδανον, από το φυτό Κίστος ο κρητικός (*Cistus creticus*), κοινώς κισάρι ή ακάτσαρας ή αγριοροδαριά ή μεταξόχορτο. Επίσης από τον Αμάρακον τον δίκταμνον (*Amaracus dictamnus*), οι Μινωίτες παρεσκευάζαν έλαιο, με τονωτικές και διεγερτικές ικανότητες.

Οι κάτοικοι της μινωικής Κρήτης εχρησιμοποιούσαν τον Κρόκο τον ήμερο (*Crocus sativus*)²⁶, τον κρίνο (*Lilium candidum*), την μυρτιά (*Myrtus communis*), την ίριδα (*Iris cretica*), την ματζουράνα (*Origanum majorana*), το μάραθο (*Foeniculum vulgare*), τον άνηθο (*Anethum graveolens*), τον ασπάλαθο (*Calycotome villosa*), την Μήκωνα την υνποφόρο (*Papaver somniferum*), τον Στύρακα τον φαρμακευτικό (*Styrax officinalis*), τον κέδρο (*Cedrus atlantica*), το πέυκο (*Pinus halepensis*), το κυπαρίσσι (*Cypressus sempervirens*), το ελαιόλαδο, το οποίο παρήγετο από τους καρπούς της Ελαίας της ευρωπαϊκής (*Olea europaea* – *Olea sativa*), και διάφορα άλλα.

Οι κάτοικοι της μυκηναϊκής Ελλάδος εχρησιμοποιούσαν μεταξύ άλλων και τα εξής: την κύπερη (*Cyperus papyrus*), το φασκόμηλο (*Salvia pomifera*), το κύμινο (*Cuminum cyminum*), τον κοριάνδρον (*Coriandrum sativum*), την ίριδα (*Lilium candidum*), το μάραθο (*Foeniculum vulgare*), την ματζουράνα (*Origanum majorana*)²⁷, το γλυκάνισο (*Pimpinella anisum*), την μυρτιά (*Myrtus communis*), το ελαιόλαδο (*Olea sativa*) και άλλα. Ο Όμηρος αναφέρει αρωματικά έλαια²⁸, αλοιφές²⁹, καλλυντικά και φαρμακευτικά σκευάσματα.

Κατά την κλασική εποχή (5^{ος}–4^{ος} αι. π. Χ.) στην Ελλάδα θεός των αρωμάτων εθεωρείτο ο Άδωνις, νέος με παροιμιώδη ωραιότητα, ο οποίος εισήχθη στην μυθολογία, την ποίηση και την θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων από την εγγύς Ανατολή, πιθανώς από την Κύπρο, όπου τοποθετούνται και οι περιπέτειές του.

Με ιδιαίτερη λαμπρότητα ετελούντο τα Αδώνια, εορτή προς τιμήν του θεού Άδωνη. Η εορτή αυτή ετελείτο σε όλες τις πόλεις της Ελλάδος την άνοιξη ή το καλοκαίρι, μόνον από γυναίκες³⁰. Τα Αδώνια διαρκούσαν δύο ημέρες. Κατά την πρώτη από αυτές εθηνούσαν τον πρόωρο χαμό του Άδωνη και κατά την δεύτερη ημέρα εόρταζαν την ανάστασή αυτού. Πρόκειται για πανάρχαια έθιμα γεωργικών εορτών, σύμφωνα με τα οποία εορτάζετο ο θάνατος (χειμώνας) και η ανάσταση (άνοιξη) της φύσεως. Τα έθιμα αυτά, των οποίων οι απαρχές χάνονται στα βάθη των αιώνων, απαντούν σε όλους σχεδόν τους λαούς και τους πολιτισμούς ολοκλήρου του κόσμου και εν μέρει επηρέασαν και την χριστιανική θρησκεία: γέννηση Ιησού Χριστού (25. Δεκεμβρίου-χειμώνας), σταύρωση, θάνατος και ανάσταση Ιησού Χριστού (άνοιξη).

Κατά την διάρκεια της κατ' εξοχήν γυναικείας αυτής εορτής των Αδωνίων, γυναίκες εφύτευαν μέσα σε δοχεία (πήλινα ή αργυρά) σπόρους από σιτάρι, κριθάρι, μάραθο και «θηρδακίνη», ήτοι μαρούλια, ανέβαιναν σε μίαν κλίμακα και τα εξέθεταν στον ήλιο, τα οποία ως ήταν επόμενο εξηραίνοντο. Στον θεόν Άδωνη προσέφεραν επίσης αρωματικά έλαια, αλοιφές και διάφορα άλλα αρώματα.

²⁶ Είναι ευρύτατα γνωστή η τοιχογραφία του κροκοσυλλέκτη, που φυλάσσεται στο αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου Κρήτης, η οποία διατηρείται αποσπασματικά και γι αυτό έχει ερμηνευθεί διαφορετικά. Αρχικά θεωρήθηκε ότι παριστάνει έναν άνθρωπο να συλλέγει κρόκους, ενώ αργότερα ερμηνεύθηκε ότι παριστάνει έναν πίθηκο να συλλέγει πάλι κρόκους. Ι. Σακελλαράκης, Μουσείο Ηρακλείου, Αθήνα 1999, σ. 129.

²⁷ Η ματζουράνα λέγεται επίσης και σάψυχο (Ρόδος).

²⁸ Όμηρος, Ιλιάς Π 667–670 και 679–680.

²⁹ Όμηρος, Ιλιάς Σ 345–351.

³⁰ Άλλη, επίσης αποκλειστικά γυναικεία εορτή, ήτο εκείνη των Θεσμοφορίων, εορτή, η οποία ετελείτο προς τιμήν της θεάς Δήμητρας και είχε σχέση με την ευφορία γενικότερα.

Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, όπως: ο Ηρόδοτος ο Αλικαρνασσεύς, ο Ξενοφών ο Αθηναίος, ο Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης, ο Θεόφραστος, ο Ιπποκράτης ο Κώος, ο Αθήναιος ο Ναυκρατίτης, ο Διοσκουρίδης ο Πεδάνιος ή Αναζαρβεύς, ο Κρίτων ο ιατρός, ο Κλαύδιος Γαληνός, ο Μέγας Βασίλειος, ο Αλέξανδρος ο Τραλλιανός και άλλοι, αναφέρουν λεπτομέρειες για αρώματα, αλοιφές, καλλυντικά και φάρμακα, η παρασκευή των οποίων εστηρίζετο σε φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά και βότανα.

Από τα γνωστότερα αρώματα στην αρχαία Ελλάδα ήσαν τα επόμενα: το ίρινον, το βάλαμον στύρακα, η στακτή, το μελίνιον, το ρόδιον, το παναθηναϊκόν. Επίσης εισήγαγαν εξωτικά αρώματα, όπως ήσαν τα ακόλουθα: η βάκκαρις, το σούσινον, το βρένθειον, το μενδήσιον, το μαλόβαθρον, το νάρδιον, το ιρίνιον και διάφορα άλλα. Η παραγωγή, διακίνηση και εξαγωγή αρωμάτων, αλοιφών, αρωματικών ελαίων, καλλυντικών και φαρμάκων φυτικής προελεύσεως στον αρχαίο ελληνικό κόσμο είναι δυνατόν να συγκριθεί και να παραβληθεί προς το εμπόριο των μπαχαρικών στην Ευρώπη των μέσων χρόνων. Αργότερα όμως έπεσε η ποιότητα των συναφών προϊόντων για πολλούς και ποικίλους λόγους, η εξαγωγή εσημείωσε μείωση και αυξήθηκε η εισαγωγή. Τα εισαγόμενα προϊόντα του είδους αυτού ήσαν ποιοτικώς ανώτερα των εγχωρίων, με αποτέλεσμα να προτιμούνται αυτά από τους καταναλωτές, που ήσαν σε θέση να τα αγοράσουν και να υποχωρεί συνεχώς η παραγωγή και η ποιότητα των εγχωρίων συναφών προϊόντων.

Έτσι το τέλος του αρχαίου κόσμου (από των αρχών του 7^{ου} αι. μ. Χ. και εξής), με όλα τα άλλα όσα αυτό συνεπάγεται, συμπίπτει και με την παρακμή της παραγωγής και διακίνησης φαρμακευτικών και αρωματικών ουσιών και σκευασμάτων, χωρίς όμως αυτό και να σημαίνει, ότι τα προϊόντα αυτά εξέλιπαν παντελώς.

Πανάρχαιες μέθοδοι και πρακτικές, οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγή αρωματικών και φαρμακευτικών προϊόντων, συνεχίζονται κατά την βυζαντινή εποχή στην Ανατολή και ολόκληρο τον μεσαίωνα στη δυτική Ευρώπη. Γνωρίζουμε, ότι κατά την βυζαντινή περίοδο στην κεντρική Αγορά της Κωνσταντινουπόλεως και στις Αγορές των άλλων πόλεων και οικισμών, υπήρχαν ιδιαίτερα τμήματα, στα οποία επωλούντο αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά, καθώς και φάρμακα, καλλυντικά και διάφορα αρώματα. Οι πωλητές των προϊόντων αυτών εκαλούντο μυροποιοί ή μυρεψοί και αναφέρονται συχνά σε βυζαντινά κείμενα.

Ειδικότερα κατά τον 13^ο αι. μ. Χ. έζησε και έδρασε ο Νικόλαος ο Μυρεψός, ο οποίος ήταν ιατρός και φαρμακολόγος και έζησε στην αυλή του αυτοκράτορα της Νικαίας Ιωάννου Γ' Δούκα Βατάτζη (1222–1255 μ.Χ.). Αυτός συνέγραψε το περίφημο σύγγραμμα φαρμακολογίας και φαρμακοποιίας με τον τίτλο «Δυναμερόν», το οποίο περιελάμβανε 48 κεφάλαια και 2656 φαρμακευτικές συνταγές. Το έργο αυτό εγράφη στην ελληνική γλώσσα και μετεφράσθη στην λατινική. Αυτό εχρησιμοποιείτο στη λατινική μετάφραση ως επίσημο εγχειρίδιο και φαρμακευτικός κώδικας στις χώρες της Δύσεως και ειδικότερα στην Γαλλία για μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι περίπου τον 18^ο αιώνα³¹. Το κείμενο διασώζεται και στην ελληνική γλώσσα, το οποίο όμως παραμένει ατυχώς μέχρι σήμερα ανέκδοτο.

Επίσης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας παρήγγοντο φαρμακευτικά και αρωματικά προϊόντα και σκευάσματα, για τα οποία πολύτιμες πληροφορίες περιέχουν τα λεγόμενα «Ιατροσόφια»³². Πρόκειται για βιβλία, συνήθως χειρόγραφα, τα οποία περιέχουν πλήθος πληροφοριών, σχετικών με ασθένειες, την διάγνωση και την θεραπεία αυτών, καθώς και πλήθος συνταγών, για την παρασκευή φαρμάκων, κυρίως από φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά και βότανα. Τα Ιατροσόφια εκυκλοφορούσαν κυρίως μεταξύ των λαϊκών στρώματων μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αι. μ. Χ.

³¹ Βλ. Άρθρο « Νικόλαος Μυρεψός », ΝΕΛ, τ. 14 (Αθήναι άνευ χρον. εκδ.), σ. 449.

³² Ν. Παπαδογιαννάκης, Ιατροσόφιον, σ. 7 κ.ε.

Πολλές πανάρχαιες πρακτικές και συνταγές διειρηθήσαν ανά τους αιώνες και επεβίωσαν μέχρι των ημερών μας και οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία της πρακτικής Ιατρικής και γενικώς του λαϊκού μας πολιτισμού.

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ

Φαρμακευτικά και Αρωματικά Φυτά

Γενικές παρατηρήσεις

Ο άνθρωπος από πολύ ενωρίς διέγινωσε τις φαρμακευτικές ιδιότητες ορισμένων φυτών και εχρησιμοποίησε αυτά για την ανακούφισή του από τους πόνους, την επούλωση τραυμάτων και την θεραπεία διαφόρων ασθενειών. Μάλιστα λέγεται, ότι τις θεραπευτικές ιδιότητες ορισμένων φυτών γνωρίζουν και διάφορα ζώα, από τα οποία πολλά εδιδάχθησαν και οι άνθρωποι.

Σύμφωνα με υπάρχουσα παράδοση, οι άνθρωποι εδιδάχθησαν από φίδια τις θεραπευτικές ιδιότητες ορισμένων βοτάνων και γι' αυτόν τον λόγο ο θεός της Ιατρικής Ασκληπιός είχε ως σύμβολό του ένα φίδι, το οποίο ελίσσεται γύρω από μια ράβδο, σύμβολο των ιατρών και των φαρμακοποιών παγκοσμίως μέχρι και σήμερα³³.

Αρχικά οι άνθρωποι πίστευαν, ότι οι ασθένειες προέρχονται από τους θεούς, οι οποίοι τις στέλνουν για να τιμωρήσουν ή να διαπαιδαγωγήσουν τους ανθρώπους. Πρώτος ο Ιπποκράτης ο Κώος αποσυνέδεσε την ασθένεια από τους θεούς και εδίδασκει, ότι η ασθένεια οφείλεται σε διάφορες αιτίες και ποικίλους παράγοντες και έθεσε κατ' αυτόν τον τρόπον τα θεμέλια της επιστημονικής Ιατρικής. Γιά τον λόγον αυτόν και οι άνθρωποι αρχικά εχρησιμοποίησαν φαρμακευτικά φυτά και τα παράγωγά των κυρίως για την επούλωση τραυμάτων και την ανακούφιση από τους πόνους, που προέρχονται από αυτά.

Με την πάροδο του χρόνου οι άνθρωποι εδιδάχθησαν από την παρατήρηση και την καθημερινή πρακτική και συνεκέντρωσαν πλήθος πληροφοριών, αναφορικά με τις φαρμακευτικές και θεραπευτικές ιδιότητες πλείστων φυτών. Φορείς των θεωρητικών και πρακτικών αυτών γνώσεων ήσαν λίγοι μόνον άνθρωποι, κυρίως μάγοι και ιερείς. Είναι αξιοσημείωτο, ότι αρχικά και για μεγάλο χρονικό διάστημα, η Ιατρική ήταν στενά συνδεδεμένη με την θρησκεία, την τελετουργία και την μαγεία. Καθ' όλην την αρχαιότητα οι Ιατροί ήσαν Ασκληπιάδες, ήτοι ιερείς του Ασκληπιού, του θεού της Ιατρικής και τα Ιερά του Ασκληπιού, τα περίφημα Ασκληπεία³⁴, ήσαν συγχρόνως θρησκευτικά κέντρα, Ιατρικές Σχολές συνήθως πανεπιστημιακού επιπέδου, Νοσοκομεία, Αναρρωτήρια, Σανατόρια κλπ.

Όσον αφορά στην Βοτανολογία, ο Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης (384–322 π. Χ.) είναι εκείνος, ο οποίος έθεσε τα θεμέλια αυτής ως επιστήμης. Ο μαθητής του Αριστοτέλους Θεόφραστος (372–287 π. Χ.) συνέγραψε σχετικές πραγματείες, σπουδαιότερη από τις οποίες είναι εκείνη, η οποία φέρει τον τίτλον: «Περί φυτών ιστορίας», όπου γίνεται συστηματική διαπραγμάτευση

³³ Το φίδι σε πάρα πολλές θρησκείες, λαούς και πολιτισμούς είναι σύμβολο σύνεσης και σωφροσύνης. Πρβλ. Ματθαίον 10, 16: «Γίνεσθε ουν φρόνιμοι ως οι όφεις». Επίσης ο όφης σχετίζεται προς χθόνιες θεότητες και λατρείες, προς τις παραγωγικές δυνάμεις της φύσεως, την γονιμότητα, το βασίλειο του Κάτω Κόσμου, με δυνάμεις αγαθοποιές, όπως είναι «ο οικουρός όφης» των αρχαίων Ελλήνων ή «το στοιχείο του σπιτιού» των Νεοελλήνων, αλλά και με δυνάμεις πονηρές και κακές, όπως εμφανίζεται ο «όφης-διάβολος», αιτία της πτώσεως του ανθρώπου και της εκδιώξεως αυτού από τον παράδεισο, σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη.

³⁴ Μεγάλη φήμη απέκτησαν κατά την αρχαιότητα μεταξύ άλλων και τα επόμενα Ασκληπεία: της Επιδαύρου, του Ωρωπού στην Αττική, της Κω, της Κνίδου, της Περγάμου, της Λεβίνος της Κρήτης και άλλα.

του φυσικού κόσμου. Στο έργο αυτό περιλαμβάνεται πλήθος πληροφοριών, αναφορικά με τα φυτά, τις ονομασίες αυτών, τις ιδιότητες, τις φαρμακευτικές και άλλες χρήσεις των, ώστε να αποβάνει βασικό εγχειρίδιο για την επιστήμη της Βοτανικής.

Άλλος σπουδαίος ιατρός, βοτανολόγος, ριζοτόμος, φαρμακολόγος και φαρμακοποιός της αρχαιότητας είναι ο Διοσκουρίδης ή Διοσκορίδης ο Πεδάνιος ή Αναζαρβεύς ή Ταρσεύς. Ο Διοσκουρίδης γεννήθηκε στις αρχές του 1^{ου} αι. μ. Χ. στην Ανάζαρβο, πόλη κειμένη πλησίον της Ταρσού της Κιλικίας, της Μικράς Ασίας. Από πολύ ενωρίς, και ενώ ακόμη ήτο μικρό παιδί, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τον κόσμο των φυτών και τις ιδιότητές των, πράγμα που αποτέλεσε το κύριον αυτού ενδιαφέρον για ολόκληρη την ζωή του. Διετέλεσε στρατιωτικός ιατρός και ως εκ του επαγγέλματός του είχε την δυνατότητα να κινείται συνεχώς και να επισκέπτεται διαφόρους τόπους και χώρες και να σπουδάζει επί τόπου τα διάφορα φαρμακευτικά φυτά. Συνέλεγε σχετικές πληροφορίες, τις οποίες επεξεργάσθηκε αργότερα και τις περιέλαβε στα συγγράμματά του. Η δράση του Διοσκουρίδη συμπίπτει με την εποχή των αυτοκρατόρων της Ρώμης Νέρωνος (54–68 μ. Χ.) και Βεσπασιανού (69–79 μ. Χ.).

Ο Διοσκουρίδης συνέγραψε περισσότερα βιβλία. Από τα σωζόμενα έργα του σπουδαιότερο είναι εκείνο, το οποίο φέρει τον τίτλον: «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς», το οποίο περιλαμβάνει πέντε (5) βιβλία και όπου πραγματεύεται μεγάλο αριθμόν φαρμακευτικῶν φυτῶν. Στην εισαγωγή του έργου του αυτού, ο Διοσκουρίδης αναφέρει μεταξύ άλλων και τα εξής:

«Ἡμεῖς δε ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐκ πρώτης ἡλικίας ἀληκτόν τινα ἔχοντες ἐπιθυμίαν περὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ὕλης καὶ πολλὴν γῆν ἐπελθόντες, οἴσθα γὰρ ἡμῖν στρατιωτικόν τον βίον, συναγωγῶχαμεν τὴν πραγματείαν μετὰ πλείστης ἀκριβείας, τὰ μὲν λοιπὸν δι' αὐτοψιών γνόντες, τὰ δε ἐξ ἱστορίας συμφώνου τοῖς πάσι καὶ ἀνακρίσεως τῶν παρ' ἐκάστοις ἐπιχωρίως ἀκριβῶσαντες».³⁵

Ακολουθῶς γίνεται λόγος, κατ' ἐπιλογήν, για ὀρισμένα φαρμακευτικά καὶ ἀρωματικά φυτά, τὰ ὁποία ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἄνθρωπος στὸν ἀρχαῖο ἐλληνικό κόσμο, για τὴν ἀνακούφιση ἀπὸ τοὺς πόνους του, για τὴν ἐπούλωση τῶν τραυμάτων του σε καιρὸ πολέμου ἢ εἰρήνης, για τὴν θεραπεία ποικίλων ἀσθενειῶν καὶ παθήσεων, καθὼς καὶ για νὰ καταστήσει τὶς τροφές του περισσότερο εὐγεστες.

1. Αμάρακος ὁ Δικταμνός (Amaracus Dictamnus)

Ὁ Αμάρακος ὁ δίκταμος ἢ Ὀρίγανον ὁ δίκταμος (Γερμανικά: Diptam), κοινῶς δίκταμος, δίκταμον, ἀτίταμος, ἔρωντας, μαλλιαρόχορτο, στομαχόχορτο κλπ., εἶναι φυτὸ τῆς οἰκογενείας τῶν Χειλανθῶν. Το γένος ἀμάρακος περιλαμβάνει περίπου δέκα εἶδη, ἰθαγενῆ τῆς ἀνατολικῆς παραμεσόγειας Ἐυρώπης καὶ Ἀσίας. Στην Ἑλλάδα ὑπάρχουν πέντε αὐτοφυῆ εἶδη, ἐνδημικά στην Κρήτη, σε ὀρισμένα νησιά του Αἰγαίου καὶ στα βουνά τῆς νοτίας καὶ ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Το σημαντικότερο ἀπὸ αὐτά εἶναι ὁ Αμάρακος ὁ δίκταμος, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ μόνο σε ὀρισμένα βουνά τῆς νήσου Κρήτης. Το φυτὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὀνομάζετο ἐπίσης «Ἀρτεμίδιον», ἀπὸ τὴν θεάν τῶν δασῶν καὶ του κυνηγίου τὴν Ἄρτεμη.

Στην Παλαιὰ Διαθήκη ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Μωσῆς εἶδε στὸ ὄρος Χωρήβ μίαν βάτο φλεγόμενη καὶ μὴ κατακαίσιμη καὶ ἀπὸ τὴν βάτο αὐτὴν ὀμίλησε ὁ Θεός πρὸς τὸν Μωσῆ³⁶. Τοῦτο το ὄραμα θεωρεῖται ὑπὸ τῶν θεολόγων ὡς θαῦμα. Ὀρισμένοι ὁμῶς ἐρευνητές ὑποστηρίζουν, ὅτι «ἡ βάτος» αὐτὴ ἦτο ὁ Αμάρακος ὁ δίκταμος, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ιδιότητα, ὅταν θερμαίνεται, νὰ ἐκρύνει αἰθέρια ἔλαια, τὰ ὁποῖα ὅταν πλησιάσει φωτιά, δίδουν μία φλόγα, χωρὶς ὁμῶς τὸ ἴδιο το φυτὸ νὰ καίεται³⁷.

³⁵ Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, Πρόλογος 4.

³⁶ Ἐξοδος Γ', 1–6.

³⁷ G. Cheers, Botanica, σ. 305.

Από την αρχαιότητα ο δίκταμος θεωρείτο πολύτιμο φαρμακευτικό φυτό και εχρησίμευε ως «πανάκεια» σε διάφορες παθήσεις και ως επουλωτικό των τραυμάτων. Ο Ιπποκράτης, ο Αριστοτέλης, ο Θεόφραστος, ο Διοσκουρίδης, ο Πλίνιος, ο Αθήναιος³⁸ και πολλοί άλλοι αρχαίοι συγγραφείς μνημονεύουν τις θεραπευτικές ιδιότητες του βοτάνου αυτού.

Όλα σχεδόν τα υπέργεια τμήματα του φυτού αυτού φέρουν αδενώδεις τρίχες, πλούσιες σε αιθέρια έλαια. Το δικταμέλαιο λαμβάνεται με απόσταξη των φύλλων και των ανθισμένων κορυφών με υδρατμούς σε ποσοστό 1,20%–1,70%. Κύρια συστατικά του είναι η πουλεγόνη, με αντισπασμωδική, ανθελμινθικές και άλλες ιδιότητες. Ο δίκταμος, κυρίως ο αυτοφυής, έχει αντισπασμωδική, τονωτική, και διεγερτική δράση στο πεπτικό σύστημα, γι αυτό χρησιμοποιείται σε παθήσεις του στομάχου και των εντέρων, ως χολαγωγό, κατά των αμοιβάδων και σε άλλες περιπτώσεις. Είναι επίσης δραστικό στην μήτρα και χρησιμοποιείται ως εμμηναγωγό και για την διευκόλυνση του τοκετού. Εξωτερικά δρα επουλωτικά, με την μορφή καταπλάσματος, σε μώλωπες, πληγές, έλκη κλπ. Το αιθέριο έλαιο χρησιμοποιείται στην αρωματοποιία και για τον αρωματισμό διαφόρων ποτών, ιδίως του βερμούτ. Ο δίκταμος είναι επίσης ένα από τα σπουδαιότερα μελιτογόνα φυτά.³⁹

Ο Θεόφραστος αναφέρει σχετικά με τον δίκταμο τα εξής:

«Το δε δίκταμνον ίδιον της Κρήτης, θαυμαστόν δε τη δυνάμει και προς πλείω χρήσιμον μάλιστα δε προς τους τόκους γυναικών ... χρώνται δε τοις φύλλοις, ου τοις κλωσίν, ουδέ τω καρπώ ... αληθές δέ φασιν είναι και περί των βελών, ότι φαγούσαις (ταις αίγαις) όταν τοξευθώσι εκβάλλει (τα βέλη)»⁴⁰.

Ο δε Διοσκουρίδης παρατηρεί τα επόμενα:

«Δίκταμνον, ο καλούσι τινες γλήχωνα αγρίαν, οι δε βαίτιον, πόα εστί κρητική, δριμείαν λίαν, ομοία γλήχωνι, μείζω δε και γναφαλοειδή τα φύλλα έχει και εριώδη τινα επίφυσιν ... Ποιεί δ' άπαντα, όσα και η ήμερος γλήχων, ενεργεστέρα δε πολλώ. Ου μόνον γαρ πινομένη, αλλά και προστιθεμένη και υποθυμιωμένη τα τεθηγκότα έμβρυα εκτινάσσει. Φασί δε και τας αίγας εν Κρήτη, επειδάν τοξευθώσι, νεμηθείσας την πόαν εκβάλλειν τα τοξεύματα»⁴¹.

Σύμφωνα με νεότερες έρευνες, το αιθέριο έλαιο, το οποίο παράγεται από τον δίκταμο είναι πλούσιο σε καρβακόλη και θυμόλη, ουσίες, οι οποίες του προσδίδουν αντισπασμωδικές και τονωτικές ιδιότητες⁴².

2. Ασφόδελος ο Θερινός (Asphodelus Aestivus)

Ο Ασφόδελος ο θερινός (Γερμανικά: Affodill), κοινώς ασφόδηλος, ασφοδηλιά, ασφεντηλιά, σφεντουλιά, σπερδούκλι κλπ., είναι ένα φυτό σύνηθες στην Ελλάδα και σε άλλες παραμεσόγειες χώρες. Απαντά συνήθως σε μέρη πετρώδη, ξηρά, πτωχά και άγονα, τα οποία είναι πάρα πολύ υποβαθμισμένα και στα οποία δεν φύονται κατά κανόνα άλλα φυτά, εκτός από ασφοδέλους και σκυλλοκρεμμύδες, φυτά, τα οποία έχουν την ικανότητα να αποταμιεύουν στο ριζικό των σύστημα νερό και θρεπτικές ουσίες και να μπορούν να επιζήσουν κατά την μακρά περίοδο του θέρους. Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τον ασφόδελο και το σέλινο ως φυτά, τα οποία εσυμβόλιζαν τον κάτω κόσμο και το βασίλειο των νεκρών, επειδή αυτά εφύοντο κατά κανόνα στα νεκροταφεία, τα οποία με την σειρά των κατεσκευάζοντο σε μέρη ξηρά, άγονα και πετρώδη.

³⁸ Αθήναιος, Δειπνοσοφισταί, ΙΕ , 681 b.

³⁹ Γ. Χριστόπουλος, Φυτολογία, σ. 100.

⁴⁰ Θεόφραστος, Περί φυτών 9, 16, 1.

⁴¹ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 3, 32, 1.

⁴² Π. Γεωργούδης, Φυτά σε ρόλο εντομοκτόνων, σ. 60.

Ο ασφόδελος έχει πλούσιο ριζικό σύστημα, το οποίο αποτελείται από πολλούς, κυλινδρικούς σχήματος, κοντόχοντρος κονδύλους, που περιέχουν άμυλο και γι αυτό υπό ορισμένες προϋποθέσεις και σε περίπτωση μεγάλης ανάγκης είναι δυνατόν να χρησιμεύσουν ως τροφή και για τους ανθρώπους. Το φυτό έχει φύλλα στενόμακρα, χρώματος ανοικτού πρασίνου, τα οποία φύονται το φθινόπωρο και ξηραίνονται στις αρχές του θέρους. Ο ασφόδελος ανθίζει κατά τους μήνες Μάρτιο–Απρίλιο. Τα άνθη του φύονται από ένα στέλεχος, είναι λευκόχρωμα και τα επισκέπτονται οι μέλισσες. Σημειωτέον, ότι υπάρχουν περισσότερα είδη ασφοδέλου (ασφόδελος, ασφοδελίνος κλπ.).

Ο Ησίοδος αναφέρει τον ασφόδελο, μαζί με την μαλάχη (μαλάχη η αγρία, κοινώς μολόχα, αμολόχα, μολοχάνθη κλπ.), ως τροφή των πτωχών:
«Νήπιοι, ουδέ ίσασιν όσω πλέον ήμισυ παντός, ουδ' όσον εν μαλάχη τε και ασφοδέλω μέγ' όνειαρ»⁴³.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται στον ασφόδελο και στις φαρμακευτικές και θεραπευτικές του ιδιότητες και παρατηρεί:

«Ασφόδελος ... απ' άκρου άνθος, καλούμενον ανθερικόν, ρίζα δε ύπεισιν επιμήκεις, στρογγύλαι, βαλάνοις όμοιαι, δριμείαι την γεύσιν και την δύναμιν θερμαντικά. Κινούσαι δε και ούρησιν και έμμηνα ποθείσαι, ιώνται και πλευράς αλγήματα και βήχας και σπάσματα και ρήγματα δραχμής μιάς του πλήθος της ρίζης οίνω πινομένης. Ποιεί δε και ευνημεστέρους, όσον αστράγαλος βρωθείσα»⁴⁴.

Ο Πλούταρχος αναφέρει, ότι οι Δήλιοι προσέφεραν στον ναόν:

«... της πρώτης υπομνήματα τροφής και δείγματα μετ' άλλων ευτελών και αυτοφυών, μαλάχην και ασφόδελον...»⁴⁵.

Από την αναφορά αυτή του Πλουτάρχου συνάγεται το συμπέρασμα, ότι ο ασφόδελος και η μαλάχη η αγρία εθεωρούντο υπό των αρχαίων Ελλήνων, ως παλαιότητα τροφή των πνήτων.

3. Δάφνη η Ευγενής (*Laurus Nobilis*)

Η Δάφνη η ευγενής, ή Δάφνη του Απόλλωνα (Γερμανικά: Lorbeerbaum), είναι δένδρο αειθαλές, δίοικο ή πολύγαμο, της οικογενείας των Δαφνιδών ή Λαουριδών. Έχει μέτριες διαστάσεις (ύψος 10–15 μ.), βλαστούς ζωηρούς, όρθιους και φύλλα βαθυπράσινα, σχεδόν λογχοειδή, δερματώδη και αρωματικά. Ανθίζει κατά τους μήνες Απρίλιο – Μάιο. Απαντά ως αυτοφυής ή καλλιεργούμενη σε ολόκληρη την Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Μεσογείου.

Η δάφνη είναι φυτό γνωστό από την εποχή του Ομήρου. Κατά την αρχαιότητα η δάφνη εθεωρείτο δένδρο ιερό, αφιερωμένο στον Απόλλωνα, ο οποίος και γι' αυτό έφερε, μεταξύ άλλων⁴⁶ και την προσωνομία «Δαφναίος»⁴⁷. Η δάφνη αποτελούσε και αποτελεί σύμβολο του θριάμβου, της νίκης, της σοφίας και της ποίησης.

Τα ξηρά φύλλα της δάφνης χρησιμοποιούνται στη μαγειρική (κρέας στιφάδο, μαρινάτο, φακές σούπα κλπ.), καθώς και στη συσκευασία ξηρών καρπών (σύκων, σταφίδων δαμάσκηνων

⁴³ Ησίοδος, Έργα και ημέραι, 39–40.

⁴⁴ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 2, 169, 1.

⁴⁵ Πλούταρχος, Δείπνον επτά σοφών 41.

⁴⁶ Ο Απόλλωνας ονομάζετο επίσης «Σμινθεύς», ήτοι εξολοθρευτής των ποντικών.

⁴⁷ Στη θέση, όπου βρίσκεται σήμερα η Μονή του Δαφνίου, στην Αττική, εκείτο πιθανώτατα κατά την αρχαιότητα Ιερό του Απόλλωνος Δαφναίου και ως εκ τούτου και η Μονή, η οποία ιδρύθηκε αργότερα στη θέση αυτή, ονομάστηκε Μονή Δαφνίου ή Δαφνί.

κλπ.). Η δάφνη εκτός από αρωματικό, είναι και φυτό φαρμακευτικό, από τα φύλλα του οποίου εξάγεται αιθέριο έλαιο εξαιρετικής ποιότητας, το δαφνέλαιο. Τούτο είναι πλούσιο σε σινεόλη, ουσία αντισηπτική και απολυμαντική. Έλαιο εξάγεται επίσης από τους καρπούς της δάφνης, οι οποίοι ομοιάζουν με μικρές ελιές και έχουν χρώμα βαθυκόανο έως μέλαν.

Ο Θεόφραστος αναφέρει σχετικά με την δάφνη τα εξής:

«Αυτά δε τα σπέρματα των μεν ευθύ σαρκώδη, καθάπερ όσα καρυηρά και βαλανηρά. Των δε εν πυρήνι το σαρκώδες έχεται, καθάπερ ελάας και δαφνίδας και άλλων»⁴⁸.

Ο Διοσκουρίδης, αναφερόμενος στη δάφνη, σημειώνει τα ακόλουθα:

«Δάφνη. Η μεν τίς εστι λεπτόφυλλος, η δε πλατυτέρα. Θερμαντικά δε αμφοτέρα και μαλακτικά, όθεν το αφέψημα αυτών εις εγκαθίσματα ταις περί κύστιν και μήτραν αρμόζει διαθέσει. Τα δε χλωρά των φύλλων ηρέμα υποστύφει. Ωφελεί δε λεία καταπλασθέντα σφηκών και μελίττων πληγάς, δύναται δε και πάσαν φλεγμονήν πραύνειν συν άρτω και αλφίτω καταπλασθέντα, ποθέντα δε αμβλύνει τον στόμαχον και εμέτους κινεί»⁴⁹.

Στην αρχαία Ελλάδα συνηθίζετο αμέσως μετά την τελευταία να πλένεται η σορός του θανόντος με νερό, κρασί και διάφορα αρώματα. Στη συνέχεια εστολιζέτο ο νεκρός⁵⁰ με αιθαλή και αρωματικά φυτά, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγοντο και τα επόμενα: άμπελος⁵¹, δάφνη⁵², δενδρολίβανο, ελιά⁵³, κυπάρισσος, μυρτιά, σέλινο, φοίνικας και άλλα. Ακολουθούσε η πρόθεση του νεκρού. Κατά τον ίδιον σχεδόν τρόπο και με τα ίδια φυτά εξηκολούθησαν να στολίζουν τον νεκρό κατά τους μέσους χρόνους και εξακολουθούν μέχρι σήμερα⁵⁴.

4. Ελελίσφακος ο Φαρμακευτικός (*Salvia Officinalis*)

Ο Ελελίσφακος ο φαρμακευτικός (Γερμανικά: Salbei), κοινώς αλισφακιά, σφακομηλιά, φασκομηλιά κλπ., είναι πολυετής, αιθαλής θάμνος, ο οποίος φύτεται σε ολόκληρη την Ελλάδα και σε άλλες παραμεσόγειες χώρες. Αγαπά πετρώδη, ξηρά και πτωχά εδάφη. Διακρίνεται στην πλατύφυλλο και την στενόφυλλο ή ούλη (σγουρή) φασκομηλιά. Η σγουρή θεωρείται ανωτέρας ποιότητας, επειδή έχει εντονότερο και ωραιότερο άρωμα.

Άλλα είδη αλισφακιάς αυτοφυή στην Ελλάδα είναι τα εξής:

α') Σαλβία η τρίλοβος (*Salvia triloba*).

β') Σαλβία η μηλοφόρος (*Salvia pomifera*).

γ') Σαλβία η καλυκώδης (*Salvia calycina*) και άλλα.

Η αλισφακιά ήτο γνωστή από την απωτάτη αρχαιότητα και το αφέψημα αυτής εχρησιμοποιείτο ως μαλακτικό, αποχρεμπτικό, αντιμικροβιακό κλπ. Αναφέρεται ήδη στις πινακίδες της γραμμικής γραφής Β του ανακτόρου της Κνωσού, καθώς και το «σφακόεν έλαιον», το οποίο παρήγετο από αυτήν.

⁴⁸ Θεόφραστος, Περί φυτών 1, 11, 3.

⁴⁹ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 1, 78, 1.

⁵⁰ Στολισμός του νεκρού σώματος: Όμηρος, Ιλιάς Σ 343–355 και Τ 212.

⁵¹ Αριστοφάνης, Εκκλησιάζουσαι, 1031.

⁵² J. Boardman, Painted Funerary Plaques and Some Remarks of Prothesis, ABSA, τ. 50 (1955), σ. 51–66, εικ. 4.

⁵³ Πλούταρχος, Λυκ. 27.

⁵⁴ Μ. Alexiou, Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002, σ. 72.

Εικ. 1. Δάφνη η Ευγενής (*Laurus Nobilis*)

Εικ. 2. Ελελίσφακος ο Φαρμακευτικός (*Salvia Officinalis*)

Ο Θεόφραστος διακρίνει δύο είδη αλισφακιάς, τον σφάκον και τον ελελίσφακον. Ειδικότερα αναφέρει τα εξής:

«Σφάκος δε και ελελίσφακος διαφέρουσιν ωσάν το μεν ήμερον, το δε άγριον. Λειότερον γαρ το φύλλον του σφάκου και έλαττον και αυχηρότερον, το δε του ελελίσφακου τραχύτερον»⁵⁵.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρει σχετικά με την αλισφακιά τα εξής:

«Προς δε τρυγόνος θαλασσίας πληγήν καταπλάσσεται ωφελίμως ελελίσφακος μετά μέλιτος λείος»⁵⁶.

Η αλισφακιά ή σφακομηλιά χρησιμοποιείται κυρίως στην φαρμακευτική ως αφέννημα, αλλά και στην μαγειρική και την αρωματοποιία. Η καταλληλότερη εποχή για την συλλογή αυτής είναι οι μήνες του θέρους, οπότε έχει λιγότερους χυμούς, περισσότερα αιθέρια έλαια και εντονότερο άρωμα. Ξηραίνεται σε σκιερό και καλώς αεριζόμενο μέρος και φυλάσσεται κατάλληλα. Από αυτήν εξάγεται το αλισφακόλαδο ή φασκομηλόλαδο, αιθέριο έλαιο, το οποίο χρησιμοποιείται στην οικιακή ιατρική ως παυσίπονο, στον πονόδοντο, στους πόνους των εντέρων κλπ., καθώς και για εντριβές, αναμειγμένο με πρωτόρακη, που παράγεται από υπολείμματα σταφυλιών (τσίκουδα ή στρέμφυλα) ή μούρα (μουνρόρακη), ύστερα από απόσταξη. Με το αφέννημα της αλισφακιάς και ζύδι θεραπεύεται η ουλίτιδα (γαλουφάς).

Το αφέννημα της αλισφακιάς θεωρείται τονωτικό, αποχρεμπτικό, αντιδιαρροϊκό, ανθιδρωτικό. Επίσης χρησιμοποιείται για την καταπολέμηση της πιτυρίδας, άλλων δερματικών νοσημάτων κλπ. Ακόμη χρησιμοποιείται μαζί με στίψη για γαργάρες στον λαιμόπονο. Η αλισφακιά θεωρείται αιμοστατική και χρησιμοποιείται κυρίως κατά την εξαγωγή οδόντων.⁵⁷ Παλαιότερα συνήθιζαν στην Κρήτη να βάζουν σε πήλινη πίπλα ξηρά φύλλα αλισφακιάς και να τα καπνίζουν, ως μέσον για την στερέωση οδόντων που δεν ήσαν σταθερά.

Σύμφωνα με νεότερες έρευνες το αιθέριο έλαιο, το οποίο παράγεται από την αλισφακιά, περιέχει κυρίως οργανικές ενώσεις: θυιόνη, κινεδόλη και καμφορά και έχει αντιβακτηριοστατικές ιδιότητες⁵⁸.

5. Ελλέβορος ο Κυκλόφυλλος (*Helleborus Cyclophyllus*)

Ο Ελλέβορος ο κυκλόφυλλος (Γερμανικά: Nieswurz), κοινώς ελλέβορος, σκάρφη, τρελλόχορτο κλπ., είναι φυτό της οικογενείας των Ρανουγκουλιδών (δικοτυλήδονα). Είναι ποώδες, πολυετές φυτό (ύψους 0.10–0.20 μ.), το οποίο είναι αυτοφύες στην Ελλάδα και σε άλλες παραμεσόγειες χώρες. Φύεται σε υγρά και σκιερά μέρη, γι' αυτό απαντά κατά κανόνα κάτω από άλλα φυτά, συνήθως θάμνους και ανθίζει κατά τον χειμώνα και την άνοιξη. Υπάρχουν πολλά είδη και υποείδη ελλέβορου. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και ο Ελλέβορος ο μέλας, καθώς και ο Ελλέβορος ο λευκός. Ο ελλέβορος είναι καυστικός και δηλητηριώδης, διότι περιέχει τα τοξικά στοιχεία ελλεβορείνη και ελλεβορίνη.

Ο ελλέβορος φύεται στην Ευρώπη και στην δυτική και κεντρική Ασία. Αριθμεί περίπου οκτώ (8) είδη, από τα οποία τα τέσσερα απαντούν και στην Ελλάδα. Το συνηθέστερο είδος στην Ελλάδα είναι ο Ελλέβορος ο κυκλόφυλλος. Το φυτό αυτό είναι γνωστό από την αρχαιότητα για τις καταπραυντικές και άλλες ιδιότητές του. Γνωστή είναι επίσης και η φράση: «Ελλεοβόρου δείται», η οποία έχει την σημασία: «Έχει ανάγκη από ύπνο και ηρεμία», φράση που λέγεται για άτομα που είναι ανήσυχα ή πάσχουν από αϋπνία.

⁵⁵ Θεόφραστος, Περί φυτών 6, 2, 5.

⁵⁶ Διοσκουρίδης, Περί απλών φαρμάκων 2, 129, 1, 1–2.

⁵⁷ Ευ. Φραγκάκη, Συμβολή, σ. 202.

⁵⁸ Π. Γεωργούδης, Φυτά σε ρόλο εντομοκτόνων, σ. 60.

Ο Θεόφραστος αναφέρει τον ελλέβορον, τον οποίον κατατάσσει στα δηλητηριώδη φυτά: «Αλλά των άλλων υλημάτων ένια, α τους ψυχρούς μάλλον ζητεί τόπους, καθάπερ κενταύριον, ανίνθιον, έτι δε τα φαρμακώδη ταις ρίζαις και τοις οποις, οίον ελλέβορος, ελατήριον, σκαμμωνία, σχεδόν πάντα τα ριζοτομούμενα»⁵⁹.

Ο Ιπποκράτης αναφέρει τον ελλέβορον ως φάρμακο εναντίον ποικίλων ασθeneιών και ιδιαίτερα κατά της manίας:

«Επήλθεσ ημίν ως μέμησον, ω Ιππόκρατες, ελλέβορον δώσωσ...»⁶⁰.

Και αλλαχού αναφέρεται:

«Ιπποκράτης Δημοκρίτω περί ελλεβορισμού»⁶¹.

Πρόκειται για την επικεφαλίδα της επιστολής 21 του Ιπποκράτους, στην οποία γίνεται λεπτομερής λόγος περί ενδείξεων και αντενδείξεων του ελλέβορου, ως φαρμάκου.

Επίσης ο αυτός Ιπποκράτης συνιστά τον ελλέβορον ως φάρμακο για την κοιλιακή χώραν:

«Οκόσι κοιλίας τας κάτω θερμάς έχουσι ... ελλεβόρω αντισπάσαι»⁶².

Ο ίδιος συγγραφές συνιστά τον ελλέβορο για την πρόκληση εμέτου:

«Όσοι μεν φλεγματώδεις ξηραίνονται το σώμα και ισχναίνονται στίοισι και ποτοίσι και εμέτοισι και γυμνασίοισιν ως πλείστοισι και περιπάτοισι. Και του ήρος ελλεβόρω καθαίρειν άνω»⁶³.

Ο Διοσκουρίδης αναφερόμενος στον ελλέβορο, παρατηρεί σχετικά:

«Ελλέβορος λευκός, φύλλα μεν όμοια έχει τοις του αρνογλώσσου ή τεύτλου αγρίου, ... ρίζα δε ύπειοι πολλαί, λεπταί ... ωσπερεί κρομμύου, συμπεφυκίαι. Φύεται εν ορεινοίς τόποις ... Καθαίρει δε δι' εμέτων άγων ποικίλα. Μείγνυται δε και κολλυρίοις τοις δυναμένοις τα επισκοτούντα ταις κόραις καθαίρειν και έμμηνα άγει και έμβρυα φθείρει προστιθέμενος, παρμικούς τε ερεθίζει και μύας κτείνει συν μέλιτι και αλφίτω φυραθείς, συγαθεζόμενός τε κρέασι συντήκει ταύτα»⁶⁴.

Ο Κλαύδιος Γαληνός κάνει λόγον περί του ελλέβορου και αναφέρει τα ακόλουθα:

«Περί ελλεβόρου. Ελλέβορος εκάτερος, ό τε λευκός και ο μέλας, ρυπτικής τε άμα και θερμαντικής εισι δυνάμεως, διό και αλφούς και λειχήνας και ψώρας και λέπρας αρμόττουσιν»⁶⁵.

Ο Μέγας Βασίλειος (330–379 μ. Χ.) αναφέρει τον ελλέβορον και κατατάσσει αυτόν μεταξύ των δηλητηρίων:

«Και ευθέως συνεξεδόθη τοις τροφίμοις τας δηλητήρια ... μετά των λοιπών τροφίμων ελλέβορος»⁶⁶.

Ο αυτός συγγραφέας αναφέρεται στις φαρμακευτικές ιδιότητες του ελλέβορου:

«Και τω ελλεβόρω πολλά των χρονίων παθών εξεμόγλευσαν»⁶⁷.

⁵⁹ Θεόφραστος, Περί φυτών 4, 5, 1.

⁶⁰ Ιπποκράτης, Επιστολαί, Επιστολή 18, 35, 12.

⁶¹ Ιπποκράτης, Επιστολαί, Επιστολή 21, 39, 3–41, 3.

⁶² Ιπποκράτης, Περί διαίτης 21, 1–3.

⁶³ Ιπποκράτης, Περί παθών 20. Βλ. και : Ιπποκράτης, Ιατρική Δεοντολογία – Νοσολογία, ανθολόγηση, μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια, Δημήτριος Λυπουρλής, εκδόσεις Ζήτηρος, τ. 3 (Θεσσαλονίκη 2001), σ. 202–204.τ. 3 (Θεσσαλονίκη 2001), σ. 200–204

⁶⁴ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 4, 148, 1–2.

⁶⁵ Γαληνός, Περί ευπορίστων 11, 874, 1–4. Πρβλ. Ν. Παπαδογιαννάκη, Ιατροσόφιο, σ. 126.

⁶⁶ Μέγας Βασίλειος, Ομιλία εις τη Εξάήμερον Ε', 4, 292, ΒΕΠΕΣ, τ. 51, σ. 225.

6. Θύμος ο Κεφαλωτός (Thymus Capitatus)

Ο Θύμος ο κεφαλωτός (Γερμανικά: Thymian), κοινώς θύμος ή θυμάρι, είναι ένας θάμνος, ο οποίος ευδοκμεί σε βραχώδη, ξηρά και άγονα μέρη της Ελλάδος και άλλων παραμεσογειών χωρών. Ανήκει στο γένος των φρυγανικών αρωματικών φυτών της οικογενείας των Χειλανθών. Περιλαμβάνει περί τα 120 είδη, από τα οποία 24 απαντούν και στην Ελλάδα. Τα άνθη του είναι ρόδινα ή κυανόχρωμα, με σωλήνα στεφάνης πολύ κοντό και στήμονες, οι οποίοι προεξέχουν.

Ο θύμος χρησιμοποιείται στην μαγειρική ως αρωματικό. Επίσης παρέχει στις μέλισσες πολύτιμο νέκταρ. Το θυμαρίσιο μέλι θεωρείται από την αρχαιότητα ως σήμερα ποιοτικώς ανώτερο από όλα τα άλλα είδη μέλιτος. Από το θυμάρι εξάγεται ένα αιθέριο έλαιο, το θυμέλαιο, το οποίο περιέχει θυμόλη, ουσία βαλσαμώδη, ανθελμινθική, βακτηριοστατική, ποικίλης χρήσεως (αντισηπία του στόματος, οδοντόπαστες κλπ.).

Ο Θεόφραστος αναφερόμενος στο θυμάρι σημειώνει σχετικά:

«Έχει δε και η των δένδρων αυτών υγρότης, ώσπερ ελέχθη, διάφορα είδη ... αι δε ήδη δριμύτητά τινα έχουσι, καθάπερ η του θύμου και θύμβρας ...»⁶⁸.

Ο αυτός συγγραφέας αναφέρει αλλαχού τα ακόλουθα:

«... και θύμον το μεν λευκόν, το δε μέλαν, ευανθές δε σφόδρα»⁶⁹.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται στις ιδιότητες και στις χρήσεις του θύμου και σημειώνει τα εξής: «Δύναμιν δε έχει πινόμενον μετά αλών και όξους άγειν φλεγματώδες κατά κοιλίαν. Το δε αφένημα αυτού μετά μέλιτος ορθοπνοϊκοίς και ασθματικοίς βοηθεί, έλμινθάς τε εξάγει και έμμηνα και δεύτερα και έμβρυα άγει. Έστι δε και ουρητικόν, μιγέν δε μέλιτι και εκλειχθέν ευανάγωγα τα εκ θώρακος ποιεί. Διαφορεί δε οιδήματα πρόσφατα καταπλασθέν μετ' όξους και αίματος θρόμβους διαλύει και θύμους και ακροχορδόνας αίρει και ισχιαδικούς μετ' οίνου και αλφίτου επιτεθέν αρμόζει, αμβλυωπόντας τε ωφελεί εσθιόμενον εν τροφή. Εύχρηστον δε και προς την εν υγιεία χρήσιν αντί αρτύματος»⁷⁰.

Ο Αθήναιος αναφέρεται επίσης στο θυμάρι και στις ιδιότητες και χρήσεις αυτού, ως καρκεύματος στη μαγειρική⁷¹.

7. Κίστος ο Κρητικός (Cistus Creticus)

Ο Κίστος ο κρητικός (Γερμανικά: Zistrose), κοινώς κισάρι, αγριοροδαριά, αλαδανιά, λαδανιά, ακάτσαρας, ακατσαριά, μεταξόχορτο κλπ., είναι χαμηλός θάμνος, ο οποίος προτιμά ξηρά, πετρώδη και άγονα μέρη και φύεται σε ολόκληρη την Ελλάδα και σε άλλες παραμεσόγειες χώρες. Αποτελεί έναν χαρακτηριστικό θάμνο της ελληνικής χλωρίδας και είναι ευρύτατα διαδεδομένος. Φύεται σε πλαγιές βουνών και λόφων και ανθίζει κατά τους μήνες Απρίλιο-Μαΐο. Τα άνθη του είναι συνήθως χρώματος ερυθρού ή ανοικτού ερυθρού (ροζ). Επίσης υπάρχει ο Κίστος ο σαλβιόφυλλος (Cistus salviofollius) με άνθη λευκά, καθώς και ο Κίστος ο λαδανοφόρος (Cistus ladanifer).

Κατά την άνοιξη και τους πρώτους θερινούς μήνες εκρύεται από τα φύλλα του Κίστου του κρητικού και του Κίστου του λαδανοφόρου μία ρητινώδης ουσία, η οποία ήδη από την αρχαιότητα συνελέγετο επιμελώς και παρεσκευάζετο από αυτήν το «λάδανον» ή «αλάδανον», το οποίο αποτελούσε είδος «πανάκειας», λόγω του μεγάλου αριθμού παθήσεων, που επιστεύετο

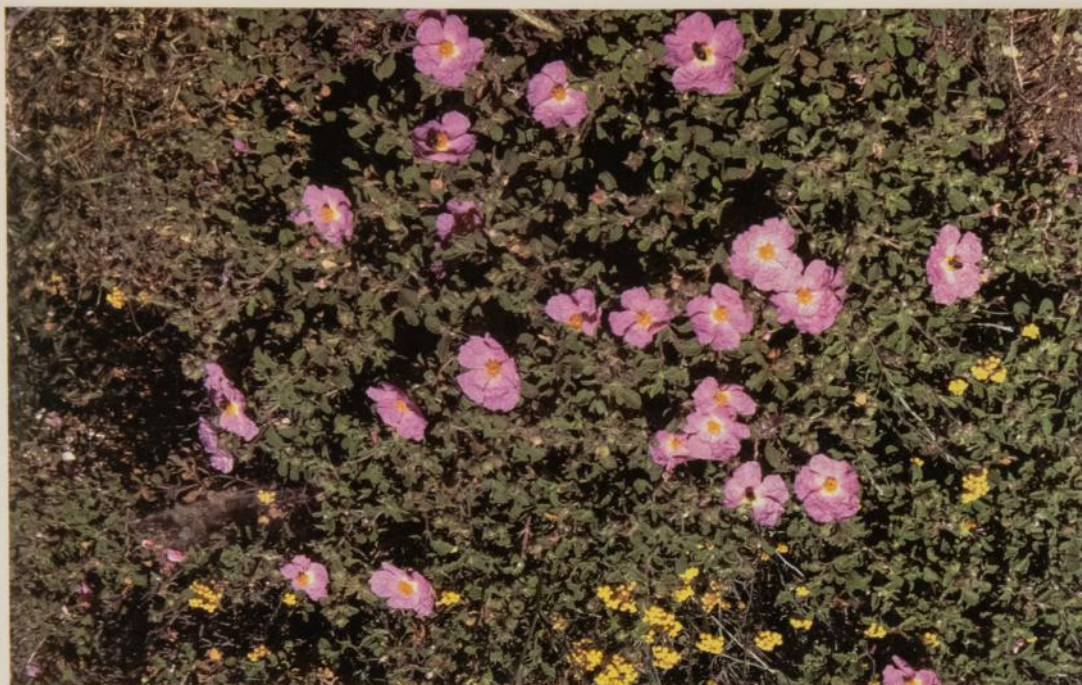
⁶⁷ Μέγας Βασίλειος, Ομιλία εις την Εξαήμερον Ε', 4, 292, ΒΕΠΕΣ, τ. 51, σ. 226.

⁶⁸ Θεόφραστος, Περί φυτών 1, 12, 2.

⁶⁹ Θεόφραστος, Περί φυτών 6, 2, 3.

⁷⁰ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 3, 36, 1-2.

⁷¹ Αθήναιος, Δειπνοσοφιστά Β, 68 b-c.

Εικ. 3. Κίστος ο Κρητικός (Cistus Creticus)

ότι εθεραπεύοντο δι' αυτού. Σημειωτέον, ότι είναι άλλο το «λάδανον» και άλλο το «λάβδανον», οπιούχο φάρμακο, πωλούμενο στα φαρμακεία. Το λάδανο παράγεται από τις ρητινώδεις ουσίες του κίστου του κρητικού, ύστερα από κατάλληλη επεξεργασία, κυρίως από τους κατοίκους ορισμένων ορεινών οικισμών της Κρήτης, οι οποίοι συνεχίζουν παλαιστάτη παράδοση. Το λάδανο αυτό εχρησιμοποιείτο ευρύτατα στη λαϊκή ιατρική.

Ειδικότερα και ως προς τον τρόπον συλλογής της ρητινώδους ουσίας του κίστου, παραδίδονται τα εξής:

- α) Όπως έβοσκαν τα ποίμνια και ιδίως οι αίγες, προσεκολλάτο η ρητίνη αυτή του κίστου στις τρίχες του δέρματος των ζώων. Από εκεί οι βοσκοί την συνέλεγαν και εσημάτιζαν μικρούς βώλους. Από αυτούς, ύστερα από κατάλληλη επεξεργασία, παρήγετο το λάδανο.
- β) Οι άνθρωποι άπλωναν σχοινιά, στη συνέχεια τα έσυραν επάνω στα φυλλώματα των θάμνων του κίστου και με αυτό τον τρόπο συνεκέντρωναν ποσότητες της ρητινώδους ύλης του κίστου, πρώτης ύλης για την παραγωγή του λαδάνου.
- γ) Στο άκρο μιάς ξύλινης ράβδου εστερέωναν μαλλιά προβάτου ή λουριά από δέρμα ζώου, στη συνέχεια επέσυραν το άκρο της ράβδου επί των φυλλωμάτων του κίστου και συνέλεγαν την ρητινώδη ουσία, την οποίαν εχρειάζοντο.

Ο Ηρόδοτος ο Αλικαρνασσεύς αναφέρει σχετικά τα εξής:

«Το δε δη λήδανον, το καλέουσι Αράβιοι λάδανον, έτι τούτου (του στύρακος) θωμασιώτερον γίνεται. Εν γαρ δυσοδομοτάτω γινόμενον ευωδέστατόν εστι. Των γαρ αιγών των τράγων εν τοις πάγωσι ευρίσκεται εγγινόμενον οίον γλοιός από της ύλης. Χρήσιμον δ' ες πολλά των μύρων εστί, θυμιώσι τε μάλιστα τούτο Αράβιου»⁷².

⁷² Ηρόδοτος, Ιστοριών Γ, 112.

Ο Διοσκουρίδης αναφέρεται, τόσο στον τρόπο της συλλογής της ρητινώδους ουσίας του κίστου, όσο και στις φαρμακευτικές ιδιότητες του εξ αυτής παραγομένου λαδάνου:

«Γίνεται δε εξ αυτού (του ετέρου είδους κίστου) το λεγόμενον λάδανον. Τα φύλλα γαρ αυτού νεμόμεναι αι αίγες και οι τράγοι την λιπαρίαν αναλαμβάνουσι τω πάγωνι γνωρίμως και τοις μηροίς προσπλαττομένην διά το τυγχάνειν ιξώδη, ην αφαιρούντες υλίζουσι και αποτίθενται αναπλάσσοντες μαγίδας. Ένιοι δε και σχοινία επισύρουσι τοις θάμνοις και το προπλασθέν αυτοίς λίπος αποξύσαντες αναπλάττουσιν ... Δύναμιν δε έχει θερμαντικήν, μαλακτικήν, αναστομωτικήν. Ίστησι δε τας ρεούσας τρίχας μιγέν οίνω και σμύρνη και μυρσινίνω ελαίω, ουλάς τε ευπρεπεστέρας ποιεί μετ' οίνου καταχρίόμενον και ωταλγίας μεθ' υδρομέλιτος ή ροδίω εγγεόμενον θεραπεύει. Υποθυμιάται δε και προς δευτέρων εκβολάς ... κοιλίαν τε ίστησιν συν οίνω παλαιώ ποθέν. Έστι δε και ουρητικόν»⁷³.

8. Κόνυζα η Βαρύσομος (Inula Graveolens)

Η Κόνυζα η βαρύσομος (Γερμανικά: Helenenkraut ή Echter alant), κοινώς κόνυζα, ακονυζέ, ακονυζιά, αγριοθρύμμη, ψυλλοβότανο κλπ., είναι θάμνος πολυετής, αιθιαλής, ο οποίος φθάνει σε ύψος 0.80–1.00 μ. περίπου. Τα φύλλα του έχουν βαθυπράσινο χρώμα και έντονη, χαρακτηριστική οσμή. Ανθίζει κατά τους μήνες Αύγουστο-Οκτώβριο, έχει μικρά, κίτρινα άνθη, τα οποία έχουν έντονο άρωμα και τα επισκέπτονται οι μέλισσες. Επειδή κατά την περίοδο αυτή δεν ανθίζουν σχεδόν καθόλου άλλα φυτά, τα άνθη της κόνυζας είναι πολύτιμα για τις μέλισσες και παράγεται από αυτά εκλεκτής ποιότητας μέλι.

Το φυτό αυτό, το οποίο είναι επίσης γνωστό ως Ίνουλα το ελένιον, έχει αντισηπτικές, αντιμικροβιακές, βακτηριοκτόνες, ανθιδρωτικές και αιμοστατικές ιδιότητες και χρησιμοποιείται ως φαρμακευτικό φυτό από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ως προς την ονομασία του φυτού «ελένιον», ο Ησύχιος αναφέρει τα εξής:

«Ελένιον, βοτάνη τις, ην φασιν Ελένην σπείραι προς τους όφεις, όπως βοσκομένοι αναιρεθώσιν»⁷⁴.

Η κόνυζα αναφέρεται επίσης και στην Παλαιά Διαθήκη. Σε μία μεσσιανική προφητεία του Ησαΐου, ο προφήτης βλέπει σε όραμα να έρχεται ο Μεσσίας στη γη και ο κόσμος να αλλάσσει, όχι μόνο πνευματικά και ηθικά, αλλά και η φύση να γίνεται ευγενέστερη και ωραιότερη. Και η προφητεία αυτή καταλήγει με τις φράσεις:

«Και αντί της στοιβής αναβήσεται κυπάρισσος, αντί δε της κονύζης αναβήσεται μυρσίνη»⁷⁵.

Ο Θεόφραστος αναφέρει, ότι υπάρχουν δύο είδη κονύζης, το άρρεν και το θήλυ:

«Βαρεία δε η οσμή του άρρενος, η δε της θηλείας δριμυτέρα, δι' ο και προς τα θηρία χρήσιμη»⁷⁶.

Ο Διοσκουρίδης μνημονεύει τρία είδη κονύζης. Ως προς τις ιδιότητες δε και την χρήση αυτής σημειώνει τα εξής:

«Δύναται δε ο θάμνος συν τοις φύλλοις υποστρωννύμενος και θυμώμενος θηρία διώκειν και κώνωπας απελαύνειν. Κτείνει δε και ψύλλους. Καταπλάσσεται δε τα φύλλα ωφελίμως επί ερπετοθήκτων και φυμάτων και τραυμάτων. Και συν οίνω δε πίνεται το άνθος και τα φύλλα προς καταμηνίων αγωγήν και εκβολή εμβρύων και στραγγουρίαν και στρόφους και ίκτερον, μετ' όζους δε επιληπτικούς πινόμενα ωφελεί. Και το αφέψημα δε αυτών εν εγκαθίσματι τα εν μήτρα

⁷³ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 1, 97, 3–4.

⁷⁴ Ησύχιος, Λεξικόν, 1993: «Ελένιον», τ. II (Copenhagen 1966), σ. 64.

⁷⁵ Ησαΐας NE', 13.

⁷⁶ Θεόφραστος, Περί φυτών 6, 2, 6.

Εικ. 4. Κόνυζα η Βαρύσομος (Inula Graveolens)

θεραπεύει. Ο δε χυλός προστεθείς εκτρωσμούς ποιεί. Ποιεί δε και προς ρίγη συγχιρομένη η πόα μετ' ελαίου. Η δε λεπτή και κεφαλαλγίας καταπλασσομένη ίαται»⁷⁷.

Η κόνυζα χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα ευρέως υπό της λαϊκής ιατρικής. Σε περιπτώσεις εξωτερικών τραυμάτων και αιμορραγιών χρησιμοποιείται ως αιμοστατικό. Τοποθετείται εντός των υποδημάτων για να μην ιδρώνουν και να μη μυρίζουν άσχημα τα πόδια. Υποστρώνεται στη φωλιά, όπου πρόκειται να επώσει η κλώσσα τα αυγά της, από τα οποία θα βγουν πουλάκια, για να εξαφανισθούν τα παράσιτα και οι ιδίως ψύλλοι κλπ.

9. Κρίθμον το Παράλιον (Crithmum Maritimum)

Το Κρίθμον το παράλιον ή Κρίθμον το παραθαλάσσιον (Γερμανικά: Meerfenchel), κοινώς κρίταμο, κρίταμα, κρίτανο, τρίταμο κλπ. είναι φυτό της οικογενείας των Σκιανθών, το οποίο φύεται στην Ελλάδα και στις άλλες παραμεσογείους χώρες.

Πρόκειται για φυτό μικρών διαστάσεων (ύψους 0.20–0.70 μ. περίπου), λείο, πολυετές, ξυλώδες στη βάση, με τρυφερό, χυμώδη, εύγεστο και αρωματικό, γλαυκοπράσινο βλαστό. Έχει φύλλα με λοβούς γραμμοειδείς-αντιλογοχειδείς. Τα άνθη του είναι σκιάδια με 8–36, μάλλον χονδρές ακτίνες.

Φύεται στους παραθαλάσσιους βράχους και στις πετρώδεις ακτές. Τα φύλλα και οι βλαστοί του τρώγονται, ωμοί ή αφού μπουν στη άλμη και έχουν ιδιάζουσα, ευχάριστη γεύση και το άρωμα του ιωδίου και της αλμύρας της θάλασσας. Το κρίταμο ανθίζει κατά τους μήνες Ιούλιο–Οκτώβριο.

⁷⁷ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 3, 121, 1–3.

Το κρίταμο ήτο γνωστό ήδη από την αρχαιότητα και η ονομασία αυτού είναι πιθανότατα προελληνική. Ο Διοσκουρίδης, αναφερόμενος στο κρίταμο, γράφει τα εξής:
«Κρήθμον θαμνώδες εστι βοτάνιον, αμφιλάφες, περί πήχυν το ύψος, φυόμενον εν πετρώδεσι και παραθαλασσίσι τόποις, φύλλοις περίπλεον λιπαροίς και υπολεύκοις, τοις της αδράχνης παρεοικόσι, πλατυτέροις μέντοι και επιμηκεστέροις, αλμυρίζουσι δε προς την γεύσιν. Άνθη λευκά, τον δε καρπόν ώσπερ λιβανωτίδος, μαλακόν, ευώδη, στρογγύλον, ος ξηρανθείς δίσταται και ένδον ως πυρόν έχει το σπέρμα, ρίζας δε δακτύλου το πάχος τρεις ή τέσσαρας, ευώδεις, ηδείας.

Δύναται δε ο καρπός και τα φύλλα και η ρίζα εναφενηθέντα οίνω και πινόμενα βοηθείν δυσουρούσι και ικτερικοίς. Κινεί και καταμήνια και λαχανεύεται εφθόν τε και ωμόν εσθιόμενον. Και ταριχεύεται δε εν άλμη»⁷⁸.

Ο Ησύχιος ο Αλεξανδρεύς αναφέρει σχετικά με το κρίταμο:
«Κρήθμον (Callim. Fr.LXIV) λάχανον»⁷⁹.

Στο Γλωσσάριον του Du Cange το κρίταμον αναφέρεται ως «κρίθμον» και «κρήταμο»⁸⁰.

Το κρίταμο συλλέγεται και σήμερα και καταναλώνεται είτε ωμό, είτε στην άλμη. Είναι ορεκτικό και θεωρείται πολύ υγιεινό, επειδή περιέχει ιώδιο, αιθέρια έλαια, ορυκτά άλατα και βιταμίνες.

10. Κρόκος ο Ήμερος (Crocus Sativus)

Ο Κρόκος ο ήμερος (Γερμανικά: Safran), ο οποίος είναι γνωστός κοινώς ως κρόκος, ζαβορά, ζαφορά, ζάφραν, σαφαράνα, σαφράνα και άλλα, είναι βολβόριξη πόα της οικογενείας των Ιριδιδών (μονοκοτυλήδονα). Τα στίγματα των ανθέων του κρόκου εχρησιμοποιούντο ήδη κατά την αρχαιότητα σε διάφορα μαγειρικά και άλλα σκευάσματα. Είναι γνωστή από την Μινωϊκή Κρήτη η τοιχογραφία με την παράσταση του κροκοσυλλέκτη⁸¹, καθώς επίσης και το ότι οι μινωίτες εχρησιμοποιούσαν οι ίδιοι τον κρόκο και εξήγαγαν αυτόν.

Τα άνθη του κρόκου του ήμερου, ένα έως δύο κατά βολβό, έχουν τρεις στήμονες με λευκά νήματα και κίτρινους ανθήρες. Ο στύλος απολήγει σε τρία στίγματα κιτρινοπορτοκαλόχρωμα, τα οποία αναδίδουν ευχάριστο άρωμα, οφειλόμενο σε ένα αιθέριο έλαιο. Τα στίγματα αυτά είναι τα μέρη του φυτού, τα οποία χάρη στις χρωστικές, αρωματικές και φαρμακευτικές ουσίες, τις οποίες περιέχουν, χρησιμοποιούνται στην μαγειρική ως άρτυμα, στην φαρμακευτική για την παρασκευή λαβδάνου και στη βαφική, για να προσδώσουν το χρυσοκίτρινο χρώμα.

Η ελληνική χλωρίδα περιλαμβάνει δεκαεπτά (17) είδη αυτοφυών κρόκων. Ορισμένοι από αυτούς ανθίζουν ήδη κατά το φθινόπωρο και άλλοι κατά την άνοιξη. Παρουσιάζουν ποικιλία, ίδια ως προς τα χρώματα και τις ιδιότητες αυτών.

Ο κρόκος ή η κρόκη αναφέρεται ήδη στην Παλαιά Διαθήκη:
«... νάρδος και κρόκος, κάλαμος και κιννάμωμον...»⁸².

Ο Θεόφραστος αναφέρει ότι η Κυρήνη παρήγαγε πολύ κρόκο και με ωραίο άρωμα:
«Έν δε τη Κυρηναία... έτι κρόκον πολύν η χώρα φέρει και εύοσμον»⁸³.

⁷⁸ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής 2, 129.

⁷⁹ Ησύχιος, Λεξικόν, στ. 920.

⁸⁰ Du Cange, Glossarium, στ. 754.

⁸¹ Εκτός από την Κρήτη και στο Ακρωτήρι της Θήρας απεκαλύφθη κατά τις ανασκαφές τοιχογραφία, με παράσταση γυναικών, οι οποίες συλλέγουν κρόκους και τους προσφέρουν στην θεότητα, δίπλα από την οποία εικονίζεται ένας πίθηκος.

⁸² Άσμα Ασμάτων Δ', 14.

⁸³ Θεόφραστος, Περί φυτών 4, 3, 1.

Ο Διοσκουρίδης αναφερόμενος στον κρόκο σημειώνει τα ακόλουθα:

«Κρόκος ἐστὶ κράτιστος ἐν ἰατρικῇ χρήσει ὁ Κωρύκιος, ... δύναμιν δὲ ἔχει πεπτικὴν, μαλακτικὴν, υποστυφουσαν, ουρητικὴν, παρέχει τε εὐχροίαν καὶ ακραιπαλὸς ἐστὶ μετὰ γλυκέος πινόμενος, ρεῦμά τε οφθαλμῶν ἐπιχρίομενος καὶ ἐγχριόμενος στέλλει συν γάλακτι γυναικείῳ. Μείγνυται δὲ καὶ τοῖς πρὸς τα ἐντὸς ποτῆμασι χρήσιμῶς καὶ προσθέμασι καὶ καταπλάσμασι τοῖς πρὸς μήτραν καὶ δακτύλιον. Παρίσθησι δὲ καὶ πρὸς ἀφροδίσα, τὰς τε ἐρυσιπελατώδεις φλεγμονὰς πρᾶνυει καταχρίομενος καὶ εἰς τὰς ὠτικές χρησιμεῖν»⁸⁴.

Ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει ἐπίσης τὸν κρόκον καὶ παρατηρεῖ σχετικά τα ἐξῆς:

«Οὐ κρόκος, ... οὐδ' ἄλλα μύρια γένη φυτῶν σπερματίζονται φαίνεται»⁸⁵.

Ο κρόκος συλλέγεται καὶ σήμερα, ἡ τιμὴ του στὴν ἀγορὰ εἶναι πολὺ υψηλὴ, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ ἄνθος ἐκάστου φυτοῦ μαζεύονται μόνον τα στίγματα, τα ὁποῖα εἶναι πολὺ ελαφρά καὶ γιὰ νὰ συγκεντρωθεῖ μὴ κάποια ποσότητα, πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν χιλιάδες ἀνθέων. Ο κρόκος χρησιμοποιεῖται κυρίως στὴν μαγειρικὴ καὶ τὴν ζαχαροπλαστικὴ. Σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίᾳ σὲ νησιά του Αἰγαίου (Κάλυμνος, Κάσος, Ἀστυπάλαια, Πάτμος, Λειψοὶ κλπ.), συνηθίζεται τα κολουράκια του Πάσχα νὰ χρωματίζονται καὶ νὰ ἀρωματίζονται με κρόκο ἢ ζαφορά, ὁ ὁποῖος τοὺς δίδει ἓνα υποκίτρινο χρῶμα καὶ ἓνα πολὺ ευχάριστο καὶ χαρακτηριστικὸ ἄρωμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- ABSA: Annual of the British School at Athens, London.
Αθήναιος,
Δειπνοσοφισταί: Αθήναιος Ναυκρατίτης, Δειπνοσοφισταί, βιβλία ΙΕ', ἔκδοσις G. Kaibel, τ. Ι Lipsiae 1887), τ.ΙΙ (Lipsiae 1887), τ. ΙΙΙ (Lipsiae 1890).
- Σ. Βαλαμῶτη,
Φαρμακευτικὰ φυτὰ
Μακεδονίας-Θράκης: Σ. Μ. Βαλαμῶτη, Φαρμακευτικὰ καὶ ἀρωματικὰ φυτὰ ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη κατὰ τὴν Νεολιθικὴ καὶ τὴν Εποχὴ του Χαλκοῦ: τα ἀρχαιοβοτανολογικὰ δεδομένα, ἐν «ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΤΑ», Ζ' τριήμερο ἐργασίας, Κύπρος, Παραλίμνι, 21.–25. Μαρτίου 1997, Πολιτιστικὸ Τεχνολογικὸ Ἴδρυμα-Βιολογικὴ Ἐταιρεία Κύπρου, Αθήνα 1997, σ. 23–38.
- ΒΕΠΕΣ: Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1955 κ.ε.
- G. Cheers, Botanica: G. CHEERS, Botanica. Das Abc der Pflanzen: 10.000 Arten in Text und Bild, Koeln 1998.
- Π. Γεωργούδης, Φυτὰ
σε ρόλο ἐντομοκτόνων: Π. Γεωργούδης, Φυτὰ σὲ ρόλο ἐντομοκτόνων, ἐν «ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», ἀριθμὸς φύλλου 1299/22-12-2002, σ. 60.
- Διοσκουρίδης,
Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων: Διοσκουρίδης Πεδάνιος Ἀναζαρβεύς, Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων, βιβλίον Ι–ΙΙ, ἔκδοσις Μ. Wellmann, τ. ΙΙΙ (Hildesheim 1999), σ. 149–317.
- Διοσκουρίδης,
Περὶ ὕλης ἰατρικῆς: Διοσκουρίδης Πεδάνιος Ἀναζαρβεύς, περὶ ὕλης ἰατρικῆς, Λόγος Ι–ΙV, ἔκδοσις Μ. Wellmann, τ. Ι–ΙΙΙ (Hildesheim 1999).
- Du Cange, Glossarium: DU CANGE, Glossarium ad scriptores mediae et infime Graecitatis, τ. Ι–ΙΙ (Graz 1958).

⁸⁴ Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἰατρικῆς Ι, 26, 1–3.

⁸⁵ Μέγας Βασίλειος, Ομιλία εἰς τὴν Ἐξαήμερον Ε', 2, 282, ΒΕΠΕΣ, τ. 51, σ. 223.

- Ησύχιος, Λεξικόν: Ησύχιος Αλεξανδρεύς, Λεξικόν Αιλίου Διογενειανού Περιεργοπένητες, φιλολογική αποκατάστασις Μ. Schmidt, Libraria marciana 1867. Βιβλιοθήκη Ἑλληνος Φιλολόγου. Οἶκος ἐκδόσεων Γεωργιάδης, Αθήνα 1975.
- Θεόφραστος,
Περὶ φυτῶν: Θεόφραστος, Περὶ φυτῶν ἱστορίας, βιβλία I–IX, ἐκδοσις G. P. Goold, τ. I–II (London 1999).
- ΝΔ: Εγκυκλοπαιδεία «ΝΕΑ ΔΟΜΗ», Αθήνα, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως.
- ΝΕΛ: Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, ἐκδοσις Ηλίου, Αθήνα, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως.
- Ν. Παπαδογιαννάκης,
Ιατροσόφιον: Ν. Παπαδογιαννάκης, Ιατροσόφιον τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, Ρέθυμνο 2001.
- Ευ. Φραγκάκη,
Συμβολή: Ευ. Φραγκάκη, Συμβολή εἰς τὴν δημόδη ὁρολογίαν τῶν φυτῶν, Αθήνα 1969.
- Γ. Χριστόπουλος,
Φυτολογία: Γ. Χριστόπουλος – Κ. Μαστιάς, Εκπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Εγκυκλοπαιδεία, τ.10 (Αθήνα 1990). Θετικὴς Επιστήμη, «ΦΥΤΟΛΟΓΙΑ», ἐκδοσις Ἐκδοτικῆς Αθηνῶν.
- Ν.-Μ. Ψιλᾶκη, Βότανα: Ν.-Μ. Ψιλᾶκη, Τα βότανα στὴν κουζίνα: Μαγειρικὴ με ἐπιλογὲς ἀπὸ το φαρμακεῖο τῆς φύσης, Ηράκλειο Κρήτης, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως.

Καβάλα, τὴν 23. Ἰουνίου 2003.

Pharmazeutische und aromatische Pflanzen in der Alten Griechischen Welt

Dr. Ioannis Volanakis

Zusammenfassung

Die Erforschung der pharmazeutischen und aromatischen Pflanzen in der alten griechischen Welt hat zu folgenden Ergebnissen geführt:

- 1) Der „Homo sapiens“ hat sehr früh erkannt, dass Pflanzen und ihre Produkte nicht nur einen großen Teil seiner Nahrung decken konnten, sondern auch, dass sie pharmazeutische und aromatische Eigenschaften hatten. Ihre Wirkstoffe konnten leidenden Menschen Erleichterung verschaffen, aber auch Schmerzen oder sogar den Tod von Menschen und Tieren verursachen.
- 2) Die alten Völker des Orients (Akkadier, Sumerer, Babylonier, Ägypter, Phönizier, Juden und andere) hatten schon sehr früh ein hohes kulturelles Niveau erreicht. Davon wurde das Denken und die Kultur der alten Griechen und Römer beeinflusst und befruchtet. Sie kannten zahlreiche pharmazeutische und aromatische Pflanzen und produzierten daraus Heilmittel, aromatische Öle, Salben und andere nützliche Produkte für sich selbst und für die Bevölkerung anderer Länder.
- 3) Durch Verkehr und Handel zu Wasser und zu Lande wurden diese Produkte auch den Bewohnern der alten griechischen und römischen Welt bekannt. Ebenfalls lernten die Griechen und Römer die Materialien und die Herstellungsverfahren kennen, sodass sie selbst solche pflanzlichen Produkte herstellen, benutzen und an andere Länder liefern konnten.
- 4) Die Menschen der alten griechischen Welt benutzten zur Herstellung pharmazeutischer und aromatischer Produkte unter anderem auch folgende Pflanzenteile: Wurzeln, Hölzer, Rinde, Sprossen, Blätter, Blumen, Früchte, Samen, Öle, Harze, Asche und anderes. Außerdem importierten sie Pflanzen und pflanzliche Produkte aus anderen Ländern.
- 5) Die verschiedenen Produkte benutzte man sowohl als Mittel zur Gesundheits- und Körperpflege, als auch als Heilmittel. Parallel hatten sie religiöse, rituelle und magische Bedeutung.
- 6) In der alten griechischen Welt waren die Priester des Asklepios, „Asklepiaden“ genannt, in der Regel Träger des Wissens über Medizin und Heilmittel. Sie waren Priester und Ärzte zugleich. Die Tempel des Gottes Asklepios, die Asklepieia, waren zugleich Krankenhäuser, Medizinische Fakultäten und Sanatorien.
- 7) Griechenland hat bis heute eine reiche Flora. Dazu tragen unter anderem die geographische Lage, die Zusammensetzung des Bodens, die morphologische Gestalt des Landes und die spezifischen klimatologischen Bedingungen bei.
- 8) Man schätzt, dass auf der ganzen Welt ca. 360.000 Arten von Pflanzen und Pilzen leben. In Europa wachsen etwa 10.000 und in Griechenland ca. 6.000 Arten, eine große Zahl, wenn man bedenkt, dass Griechenland ein relativ kleines Land ist.
- 9) In Griechenland wachsen viele endemische Pflanzen, auch Endemiten genannt, die sonst nirgendwo zu finden sind. Dazu gehören unter anderem auch folgende Arten: *Paeonia rhodia*, d. h. die weiße *Paeonia*, die nur auf der Insel Rhodos wächst, *Aramacus dictamnus* oder *Origanum dictamnus*, nur auf Kreta zu finden.

- 10) Die Bewohner des minoischen Kreta und des mykenischen Hellas kannten zahlreiche aromatische und pharmazeutische Pflanzen. Sie stellten daraus aromatische Öle, Salben, Heilmittel, Weihrauch und andere Produkte her, zum eigenen Gebrauch, wie auch für den Export.
- 11) Auf den Tontäfelchen, die auf Kreta und in den verschiedenen mykenischen Palästen und anderen Zentren entdeckt wurden (Linear B), konnten die Wissenschaftler zahlreiche Namen aromatischer und pharmazeutischer Pflanzen und ihrer Produkte entziffern, ein Beweis, dass diese in der minoischen und mykenischen Kultur bekannt waren und verwendet wurden.
- 12) Homer und Hesiod erwähnen in ihren Werken aromatische und pharmazeutische Pflanzen und ihre Produkte und informieren uns über ihre Verwendung in der antiken Welt.
- 13) Während der klassischen Zeit (5.–4. Jh. v. Chr.) wurde in der ganzen griechischen Welt Adonis, der Gott der aromatischen Substanzen hoch geschätzt und verehrt. Man glaubte, dass Adonis ein Jüngling von sagenhafter Schönheit war. Ein spezielles Fest, „Adonia“ genannt, wurde zu seiner Ehre in allen griechischen Gebieten entweder im Frühling oder im Sommer gefeiert. Es war ein ausschließliches Frauenfest, Männer durften nicht daran teilnehmen. Während des Festes wurden dem Gott Adonis Pflanzen, Blumen, Salben aromatische Öle und ähnliches gespendet.
- 14) Die alten griechischen und römischen Schriftsteller, wie z. B. Herodot, Xenophon, Aristoteles, Theophrast, Hippokrates, Athenäos, Dioscurides, Claudius Galenus, Plinius, Basilius der Große, Alexander von Tralleis und andere, erwähnen in ihren Werken pharmazeutische und aromatische Pflanzen und Produkte und geben uns wichtige Informationen darüber.
- 15) Der Handel mit diesen Produkten in der alten griechischen Welt war weit verbreitet und erbrachte jährlich einen beträchtlichen Umsatz, vergleichbar mit dem Gewürzhandel im Mittelalter in Europa. Sicher hat dieser Handel auch zur finanziellen Blüte der alten griechischen Welt beigetragen.
- 16) Mit der Zeit, parallel zum Niedergang der alten griechischen Welt, nahm auch der Handel mit pflanzlichen Produkten ab. Die aus anderen Ländern importierten ähnlichen Substanzen waren von höherer Qualität und wurden deshalb bevorzugt, die einheimische Produktion ging zurück. Die Herstellungsverfahren gerieten aber nicht in Vergessenheit.
- 17) Während der byzantinischen Epoche wurden aromatische und pharmazeutische Pflanzen und ihre Produkte sehr geschätzt. Es gab Fachleute, die sogenannten „Myrepsoi“, die die Herstellungsmethoden kannten und solche Waren produzierten und verkauften. Im zentralen Markt von Konstantinopel und den Märkten anderer großer byzantinischer Städte gab es bestimmte Viertel, wo man solche Waren kaufen konnte.
- 18) Am Hof des byzantinischen Kaisers von Nizäa, Johannes III. Ducas Vatatzes (1222–1255) lebte bezeichnenderweise Nikolaos Myrepsos. Er ist Verfasser eines berühmten Werkes, mit dem Titel „Dynameron“, über mehrere pharmazeutische und aromatische Pflanzen, ihre Produkte und deren Verwendung. Das Buch wurde auf Griechisch geschrieben und bald ins Lateinische übersetzt. Die lateinische Fassung wurde in Zentral- und Westeuropa bekannt und hatte in allen europäischen Ländern großen Einfluss, besonders in Frankreich. Bis in das 18. Jh. n. Chr. bildete dieses Buch einen pharmazeutischen Codex und galt als offizielles Handbuch für Apotheker und Ärzte in den europäischen Ländern.
- 19) Während der türkischen Herrschaft gab es in Griechenland zahlreiche Apotheker und praktische Ärzte, die unter anderem auch pharmazeutische und aromatische Pflanzen und ihre Produkte verwendeten. Es sind bis heute mehrere Handschriften erhalten mit dem Titel „Iatrosophia“. Sie liefern zahlreiche Informationen über pharmazeutische und aromatische Pflanzen, ihre Wirkung, Verwendung und therapeutische Anwendung. In diesen Büchern

sind auch viele Informationen über Medizin und Pharmakologie der antiken Welt und des Mittelalters enthalten.

- 20) Bis heute ist vieles davon bei uns, besonders in der griechischen Volksmedizin, lebendig geblieben und spielt als Element unserer Volkskultur immer noch eine Rolle in unserem Leben.

Diskussion

Doumas: Ευχαριστούμε τον κ. Βολανάκη για τις καταπληκτικές πληροφορίες που μας έδωσε για τα βότανα και τα αρωματικά φυτά. Έχουμε αρκετό καιρό για συζήτηση.

Kurze Übersetzung: Danke, Herr Volanakis, für die hervorragenden Informationen über Drogen und aromatische Pflanzen!

Tassios: Μαζί με τις ευχαριστίες να θυμηθούν όλοι, ότι κατά την Γραμματεία, ο Πυθαγόρας είχε κρεμασμένη έξω από το σπίτι του πάντοτε μια «σκυλοβρωμίδα», κρόμμυον σκύλον και υπάρχει και προπυθαγόρεια ερμηνεία της συμβολικής της αιωνιότητας στη ρίζα της σκύλλιδος, την οποία αναφέρατε και ήθελα να το υπενθυμίσω, για να περάσουμε και στα φιλοσοφικά παρεπόμενα της γλωρίδος.

Kurze Übersetzung: Zusammen mit unserem Dank bitte ich alle, sich daran zu erinnern, dass Pythagoras an seiner Haustür stets eine „Nieswurz“ hängen ließ. Ferner gab es eine vorpythagoräische Interpretation des Ewigkeitssymbols der „Nieswurz (Syllis)“-Wurzel. Nun können wir zu den philosophischen Bezügen der Flora übergehen.

Volanakis: Οι Πυθαγόρειοι είναι ένα τεράστιο και πολύ σημαντικό κεφάλαιο και θα μπορούσαμε να κάνουμε μία ωριαία διάλεξη για τη σχέση τους με τα φυτά. Μεταξύ άλλων είναι πολύ γνωστό το ρητό των Πυθαγορείων, που ήταν μία θρησκευτική και φιλοσοφική κοινότητα, ένα Club μορφωμένων με τις Στοές τους, κάτι ανάλογο ίσως με τις σημερινές Τεκτονικές Στοές, στην είσοδο των οποίων συνήθως έγραφαν: «Μηδείς αγεωμέτρητος εισίτω». Ήτοι, για να γίνει κάποιος δεκτός στους θιάσους τους, έπρεπε απαραίτητως να γνωρίζει γεωμετρία και μαθηματικά.

Επίσης οι Πυθαγόρειοι προέτρεπαν τους οπαδούς τους: «κνύμων απέχεσθαι». Αυτό ερμηνεύεται ποικιλοτρόπως, ήτοι: α') Ορισμένοι άνθρωποι στερούνται ενός ενζύμου, γεγονός που καθιστά επικίνδυνη την εκ μέρους αυτών κατανάλωση των κνύμων (κουκιών). β') Οι Πυθαγόρειοι πίστευαν, ότι η κατανάλωση των κνύμων ενισχύει τη σεξουαλική ορμή, ενώ οι ίδιοι είχαν ασκητικές τάσεις. Όπως βλέπομε, τα φυτά και η χρήση τους σχετίζονται σχεδόν με τα πάντα!

Kurze Übersetzung: Die Pythagoräer sind ein immens wichtiges Kapitel. Sie bildeten eine religiöse und philosophische Gemeinschaft, eine Art Club der Gebildeten mit ihren Logen, an deren Eingang der Satz „*keiner, der Geometrie nicht beherrscht, darf hinein*“ geschrieben stand. Das heißt, ihre Anhänger mussten Geometrie und Mathematik können.

Desgleichen rieten die Pythagoräer vom Genuss von dicken Bohnen aus zwei Gründen ab, a) weil manchen Menschen ein Enzym fehlt, wodurch der Genuss von „Kyamoi“ lebensgefährlich werden kann, und b) weil sie der Meinung waren, dass Kyamoi den Sexualtrieb erhöhen, wobei sie selber ein asketisches Leben bevorzugten. Sehen Sie, Pflanzen und ihr Gebrauch sind mit allem möglichen verbunden!

Simon: Diese Helleborus-Pflanze: Sie sagten auf Deutsch Nieswurz, wir sagen aber auch Christrose.

Σύντομη μετάφραση: Σχετικά με το φυτό ελλέβορος: στα γερμανικά το ονομάζετε Niebwurz, λέμε όμως και Christrose.

Volanakis: Für jede Pflanze, wie ich schon angedeutet habe, gibt es mehrere Namen. Ich habe viel Zeit verbracht, um die verschiedenen Namen der Pflanzen zu studieren und sie zu definieren. Am Ende habe ich diesen Namen benutzt, was meiner Meinung nach wissenschaftlich gesehen korrekt ist. Darüber habe ich auch mit mehreren Fachleuten Diskussionen geführt. Für jede Pflanze habe ich mehrere Namen ausgemacht, auf deutsch, griechisch, lateinisch etc., aber ich habe das wissenschaftlich Tragbare erwählt.

Σύντομη μετάφραση: Υπάρχουν για κάθε φυτό διάφορα ονόματα. Εγώ διασταύρωσα τις επιστημονικές ονομασίες στα λατινικά, ελληνικά, γερμανικά κλπ.

Simon: Sie haben für das Dictamnun, diese kretische Heilpflanze, womit Pfeile herausgezogen wurden, mittelalterliche Quellen genannt. Ich kenne sie aus Vergils Aeneis (12,411ff.). Aeneas war verwundet, seine Mutter Venus geht nach Kreta und holt das Kraut und legt es ihm auf die Wunde und der Pfeil kommt heraus.

Σύντομη μετάφραση: Αναφέρατε μεσαιωνικές πηγές για το φυτό δίκταμος, που χρησιμοποιούσαν για την εξαγωγή βελών από το σώμα. Το γνωρίζω από την Αινειάδα του Βιργιλίου (12,411 κ.εφ.). Ο Αινείας τραυματίστηκε, η μητέρα του Αφροδίτη πήγε στην Κρήτη να φέρει δίκταμο, το έβαλε στην πληγή και το βέλος βγήκε.

Volanakis: Dioskourides Pedanios oder Anazarbeus (1. Jahrh. n. Chr.) erwähnen das auch. Ich habe es kürzlich und zusammenfassend erwähnt, damit ich nicht alle Beispiele, von Hippokrates von Kos (5. Jahrh. v. Chr.) bis heute angeben mußte, aber das ist schon seit der vorchristlichen Zeit bekannt.

Ich bin bereit, Fragen zu beantworten. Ich bin zwar kein Fachmann, aber ich habe mir den Mut genommen, über dieses Thema zu sprechen, weil ich leider oft von Fachleuten enttäuscht wurde. Ein guter Freund, der Apotheker ist, der bestimmt viel mehr weiss, was sein Fach betrifft, als ein Archäologe (ich bin Archäologe, Byzantinist), wie ich, hat mich gebeten, gelegentlich ihm die Pflanze *Mandragoras officinarum* (*Alraunwurzel*) zu zeigen. Er hatte zu mir gesagt, dass das Fach der Botanik an der Universität, wo er studiert hat, für ihn sehr langweilig war. Es bestand hauptsächlich aus reiner Theorie und sie hatten kaum die Möglichkeit für praktische Übungen gehabt.

Σύντομη μετάφραση: Πολλοί αναφέρονται σ' αυτό, αλλά εγώ επέλεξα μια εκδοχή, ώστε να μην αναφέρω κάθε πηγή, από τον Κώο Ιπποκράτη (5^{ος} αι.π.Χ.) μέχρι σήμερα. Ασχολήθηκα με τα φυτά, ενώ είμαι αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος. Ένας φίλος μου φαρμακοποιός με παρακάλεσε κάποτε να του δείξω το φυτό μανδραγόρα, γιατί το μάθημα της βοτανολογίας στο Πανεπιστήμιο ήταν πολύ βαρετό, μόνο θεωρία και καθόλου πρακτική εξάσκηση.

Maran: Griechenland ist ein Land, in dessen Küche Pilze eine erstaunlich geringe Rolle spielen. Welche Bedeutung hatten Pilze in der griechischen Tradition als Heilmittel?

Σύντομη μετάφραση: Στην ελληνική κουζίνα τα μανιτάρια παίζουν εκπληκτικά αμελητέο ρόλο. Ποιά η σημασία τους ως θεραπευτικών μέσων στην παράδοση;

Volanakis: Pilze haben seit der Urzeit bis heute eine sehr wichtige Rolle im täglichen Leben der Menschen gespielt. Sie wurden gegessen und auch medizinisch verwendet. Auf meiner Heimat Kreta gibt es Pilzsorten, die in trockenem Zustand ein Pulver bilden, das man auf eine Wunde oder Verbrennung an Stelle von Penizillin oder anderen keimtötenden Mitteln zur Heilung tat.

Nur soll man mit Pilzen sehr vorsichtig sein, weil jährlich in Griechenland durchschnittlich 8 bis 10 Menschen an Pilzvergiftung sterben. Jeder behauptet, die eßbaren von den giftigen Pilzen

unterscheiden zu können! In der Praxis aber ist das sehr schwierig und gerade deshalb passieren oft tödliche Unfälle.

Σύντομη μετάφραση: Τα μανιτάρια είχαν σπουδαίο ρόλο από τα πανάρχαια χρόνια. Στην Κρήτη αποξηραίνουν ένα είδος και επιθέτουν τη σκόνη του σε πληγές ή εγκαύματα ως αντιβιοτικό. Χρειάζονται προσοχή, στην Ελλάδα πεθαίνουν κάθε χρόνο 8–10 άτομα από δηλητηρίαση. Δεν ξέρουν να διακρίνουν τα δηλητηριώδη από τα βρώσιμα.

Ertl: Frage über die Pflanze Mastix aus Chios. Kommt die Pflanze auch anderswo in Griechenland vor, oder ist es ein raffiniertes Patent der Chioten? Zweitens ist diese Mastix = Gummi im Altertum bezeugt und verwendet worden, und wenn ja, wozu?

Σύντομη μετάφραση: Σχετικά με τη μαστίχα της Χίου. Αναπτύσσεται κι αλλού, ή πρόκειται για πανέξυπνο τέχνασμα των Χιωτών; Αναφέρεται η μαστίχα κατά την αρχαιότητα; Σε τι χρησίμευε;

Volanakis: Ich danke Ihnen für Ihre Frage. Der Mastixbaum, *Pistazia lediscus/spezia Chios*, wächst überall in den Mittelmeerlandern, aber aus bestimmten Gründen, Klima, Bodenbeschaffenheit u. a. m. produziert er nur auf Chios dieses Harz, wie auch Theophrastos, Aristoteles, Plinius der Ältere und Dioskourides bereits in der Antike erwähnen. Ich habe Chios besucht und die Plantagen gesehen. In der Regel wird der Baum so geschnitten, dass er niedrig bleibt. Man schneidet ein paarmal pro Jahr mit einem Stichmesser die Rinde ein, damit das Harz ausläuft, genauso wie es mit Pinienbäumen geschieht. Moderne, erst kürzlich publizierte medizinische und naturwissenschaftliche Studien stellen fest, dass Mastix Herzkranken hilft, ebenso dem Zahnfleisch. Von alters her wurde es verwendet und die ausschließliche Kultur auf Chios liegt nicht an der Schlauheit der Chioten, wie einige behaupten, sondern an den natürlichen Gegebenheiten der Insel. *Pistazia lediscus* ist verwandt mit den *Pistazien* von *Ägina* und mit *Pistazia terebinthus*, aus der das aus dem Alten Testament, den altgriechischen und mittelalterlichen Berichten bekannte Öl (Terebinthenöl) hergestellt wird.

Σύντομη μετάφραση: Το μαστιχόδεντρο φυτρώνει σε ολόκληρη τη Μεσόγειο αλλά για ορισμένους λόγους, κλίμα, έδαφος κλπ. παράγει την ειδική ρητίνη μόνο στη Χίο. Στην αρχαιότητα η μαστίχα αναφέρεται από τους Θεόφραστο, Αριστοτέλη, Πλίνιο τον Πρεσβύτερο και τον Διοσκουρίδη. Επισκέφθηκα τις φυτείες στη Χίο. Κλαδεύουν τα δέντρα ώστε να μένουν χαμηλά, χαράσσουν τον φλοιό μια-δυο φορές το χρόνο για να ρεύσει η ρητίνη. Σύγχρονες έρευνες διαπιστώνουν ότι η μαστίχα βοηθά τους καρδιοπαθείς και δυναμώνει τα δόντια. Η ποικιλία *Pistazia terebinthus* παράγει το τερεβινθέλαιο.

Sarpaki: Η *Pistazia Lentiscus* της Χίου, απ' όσο γνωρίζω, είναι άλλη ποικιλία, η variety chia. Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα είχαν γίνει πειράματα από καθηγητή βοτανολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν θυμούμαι το όνομά του, και απέδειξε ότι μπορεί να ευδοκιμήσει και αλλού. Τα περι μονοπωλίου των Χιωτών μπορεί να είναι ένα ακόμα αίνιγμα.

Kurze Übersetzung: Ich meine, die chiotische *Pistazia Lentiscus* gehört zur chia variety. Anfang des 20. Jh. hat ein Professor der Botanik aus der Uni Athen experimentell bewiesen, dass diese Varietät auch anderswo gedeihen kann. Das Monopol von Chios ist ein weiteres Rätsel.

Volanakis: Ich habe zwei Jahre lang auf der Insel Chios gelebt und selbst die Pflanze *Pistazia lentiscus/spezia Chios* an Ort und Stelle kennengelernt, genau beobachtet und gründlich studiert. Sie haben zwar Recht, in der wissenschaftlichen Literatur bekommt die chiotische Sorte den Namen *Pistazia lentiscus/spezia Chios*. Die Pflanze sieht genauso aus, was Größe, Blätter und Blüten betrifft und wächst auch auf anderen Inseln, aber interessanterweise produziert sie die

Mastix nur auf Chios. Das Klima und der Boden spielen hier natürlich eine sehr wichtige und entscheidende Rolle.

Σύντομη μετάφραση: Έζησα δύο χρόνια στη Χίο, παρατήρησα και μελέτησα το φαινόμενο. Πράγματι η *Pistacia lentiscus/spezia Chios* φυτρώνει κι αλλού, αλλά δεν παράγει τη συγκεκριμένη ρητίνη. Ρόλο παίζουν το κλίμα και το έδαφος.

Sarpaki: Απ' όσο γνωρίζω, το φυτό αυτό που δοκιμάστηκε σε άλλα νησιά δεν είναι η *spezia Chia*. Για την *scylla maritima*, στην οποία αναφερθήκατε, την χρησιμοποιούν στην Κρήτη για το Νέο Έτος, όπου την κρεμούν στις εξώπορτες.

Kurze Übersetzung: Nach meiner Kenntnis wurde mit einer anderen Varietät, nicht der chiotischen, auf anderen Inseln experimentiert. Die *scylla maritima* wird auf Kreta zum Neujahr an den Haustüren angebracht.

Volanakis: Ja, Dioskourides Pedanios berichtet, dass, wenn man alle bösen Kräfte und Krankheiten von zu Hause fernhalten möchte, sollte man an der Tür eine *Urginea maritima* (*Meerzwiebel*) aufhängen. Das gleiche wird auf Kreta und in ganz Griechenland seit dem Altertum bis heute kontinuierlich praktiziert.

Σύντομη μετάφραση: Ο Διοσκουρίδης Πεδάνιος αναφέρει ότι πρέπει να κρεμούν στις θύρες των σπιτιών την κρεμμύδα *Urginea maritima* προς αποτροπήν κακών δυνάμεων και ασθενειών.

Sarpaki: Ο Peter Warren, έχει κάνει ειδική εργασία γι' αυτό. Κάτι διευκρινιστικό τώρα: αφορά το *cistus creticus*. Αναφερθήκατε στο *lavdano*, το όπιο, ή κάνω λάθος;

Kurze Übersetzung: Peter Warren hat eine Arbeit darüber geschrieben. Nur frage ich bezüglich des *cistus creticus*: Meinen Sie damit *Lavdano*, also Opium, oder irre ich?

Volanakis: Man muss genau zwischen Lavdano und Ladano unterscheiden. Es handelt sich um zwei verschiedene Sachen. Das Lavdano ist ein Medikament, es kommt aus der Pflanze *Papaver somniferum* (*Schlafmohn*) und wird bei den Apotheken verkauft. Das Ladano ist ebenfalls ein Medikament, es wird aus der Pflanze *Cistus creticus* (*Zistrose*) produziert und wird von der Volksmedizin verwendet.

Σύντομη μετάφραση: Υπάρχει διαφορά μεταξύ λαβδάνου και λαδάνου. Το πρώτο είναι φάρμακο από την υπνοφόρο παπαρούνα και πωλείται στα φαρμακεία. Το δεύτερο παράγεται από το φυτό *Cistus creticus* και χρησιμοποιείται από τους πρακτικούς γιατρούς.